

ADORNO
HORKHEIMER

MAX
HORK-
HEIMER

Dia-
lektika
osvícen-
ství

ADORNO
HORKHEIMER

Dialektika
osvícenství

městnance z jednoho místa na druhé. Základem vývoje, který vede k lístkovému myšlení, je beztak universální redukce veškeré specifické energie na jednu jedinou abstraktní formu práce, od bitevního pole až po stúdio. Přechod z těchto podmínek k lidštějšímu stavu však nemůže nastat, protože to dobré má stejný osud jako to zlé. Svoboda na progresivním lístku je pro mocensko-politické struktury, k nimž progresivní rozhodnutí nutně směřují, stejně vedlejší, jako je pro chemický trust vedlejší antisemitismus. Progresivní lístek sice přitahuje psychologicky humánnější lidi, nicméně šířící se ztráta zkušenosti nakonec proměňuje i stoupence progresivního lístku na nepřátele difference. Antisemitský není až antisemitský lístek, nýbrž lístková mentalita jako taková. Onen hněv na diferenci, který je teologicky součástí této mentality, je jako resentment subjektů, které jsou ovládány při ovládnání přírody, připraven zaútočit na přirozenou menšinu i tam, kde jsou sociálně ohroženy tyto subjekty. Určit společensky odpovědnou elitu je tak jako tak mnohem těžší než určit jiné menšiny. V mlhavých vztazích mezi vlastněním, disponováním a managementem tato elita úspěšně uniká teoretickému určení. Pouze v ideologii rasy a v třídní realitě se objevuje jistá abstraktní difference vůči většině. Ale přestože pokrokový lístek směřuje k tomu, co je horší než jeho obsah, tak obsah lístku fašistického je tak nicotný, že jako náhražka za něco lepšího může být přesvědčivý jen tehdy, když podvádění vynaloží zoufalé úsilí. Jeho hrůza spočívá v tom, že jeho lež je zřejmá, a přesto existuje dál. Ač fašismus nepřipouští žádnou pravdu, s níž by se mohl poměřovat, jeho nezměrná nesmyslnost jej negativně přibližuje k pochopení pravdy, od níž jsou nesoudní lidé vzdáleni pouze tím, že zcela ztratili schopnost myslet. Osvícenství, které se zmocnilo sebe samého a stalo se mocí, by samo dokázalo prolomit meze osvícenství.

Poznámky a náčrty

Proti vševědoucímu chytráctví

Jednou z pouček, které jsem si odnesl z Hitlerovy doby, je poznání, že rozumářství je hlouπέ. Kolika podloženými argumenty Židé popírali, že by se Hitler mohl dostat k moci, i když jeho mocenský vzestup byl nabíledni. Vzpomínám si na jeden rozhovor, v němž jistý národní ekonom dokazoval nemožnost uniformizace Německa na základě toho, že to není v zájmu bavorských sládků. Jiní rozumáři pak dokazovali, že fašismus na Západě není možný. Svou hloupostí to rozumáři barbarům všude usnadnili. Jsou to vyvážené, jasnozřivé soudy, prognózy spočívající na statistice a zkušenosti, zjištění začínající slovy „Konečně se v tom musím vyznat“, všechna ta vyvážená a solidní konstatování, která jsou nepravdivá. Hitler byl nepřítelem ducha a lidskosti. Existuje však také duch, který je nepřítelem lidskosti: jeho znakem je vyvážená uvážlivost.

Dodatek

Že se chytráctví stává hloupostí, je dáno historickou tendencí. Rozumnost v tom smyslu, v jakém ještě Chamberlain v době Bad Godesbergu nazval Hitlerovy požadavky nerozumnými, znamená asi tolik, že se má zachovávat rovnováha mezi dáváním a braním. Tento rozum je založen na směně. Člověk má svých cílů dosahovat jen zprostředkovaně, způsobem připomínajícím tržní chování, cestou malých zisků, které si je daná moc schopna vydobýt v rámci pravidel hry tím, že jeden ústupek vymění za jiný. Chytrácká strategie se začíná hroutit, poté co určitá moc přestane dodržovat pravidla hry a přikročí k bezprostřednímu uchvácení. Tehdy se rozpadá médium buržoazní tradiční inteligence, diskuse. Individua již spolu nejsou schopna hovořit a vědí to: proto ze hry udělala vážnou a odpověd-

nou instituci, která vyžaduje nasazení všech sil, takže už nedochází ani k rozhovoru, ani ke ztichnutí. Na širší rovině se odehrává totéž. S fašistou se nedá příliš hovořit. Pokud začne mluvit někdo jiný, považuje to za nemístné přerušování. Je nepřístupný rozumu, protože rozumí je pro něj pouze ústupnost vůči ostatním.

Rozpor mezi hloupostí a chytráctvím je nutný. Buržoazní *ratio* si totiž musí nárokovat universalitu, a zároveň usilovat o její omezení. Stejně jako při směně dostává každý, co mu náleží, a přesto při ní dochází k sociální nespravedlnosti, tak je i reflexivní forma ekonomiky založená na směně, totiž vládnoucí rozum, který je obecný, a přece partikularistický, vhodný k tomu, aby byl nástrojem privilegií na základě rovnosti. Právě tomuto rozumu fašista vystavuje účet. Otevřeně vyjadřuje to partikulární, a tím odhaluje, že *ratio*, které se chlubí svou obecností, omezuje samo sebe. To, že z chytráků se rázem stávají hlupáci, ukazuje rozumu jeho vlastní nerozum.

Nicméně i fašista operuje s rozparem. Buržoazní rozum totiž ve skutečnosti není pouze partikulární, nýbrž také obecný a jeho obecnost postihuje fašismus tím, že tuto obecnost popírá. Ti, kdo se v Německu dostali k moci, byli chytřejší než liberálové, ale i hloupější. Vývoj směrem k novému řádu se zakládal na těch, kdo se na něm vědomě nepodíleli, totiž na bankrotářích, sektářských zájmových skupinách a bláznech. Jsou chráněni před důsledky chyb, pokud jejich moc brání konkurenci. V konkurenci států však fašisté nejen mohou dělat chyby, nýbrž jejich vlastnosti, jako je krátkozrakost, umíněnost, neznalost ekonomických sil, ale především neschopnost vidět negativní stránku věci a začlenit ji do hodnocení celkové situace, je subjektivně ženou do katastrofy, kterou v nejhlubším nitru vždy očekávali.

Dva světy

Zde v Americe neexistuje rozdíl mezi ekonomickým osudem a člověkem samotným. Nikdo není ničím jiným než tím, jaké má schopnosti, příjmy, postavení, šance. Ekonomická charakterová maska ve vědomí lidí, i těch postižených, splývá až do nejmenších záhybů s tím, co je pod ní. Hodnota každého je dána tím, kolik vydělává, každý vydělává tolik, jaká je jeho hodnota. Čím je, to poznává pro-

střednictvím proměn své ekonomické existence. Nic víc o sobě neví. Jestliže materialistická kritika společnosti kdysi namítala idealismu, že vědomí neurčuje bytí, nýbrž bytí vědomí, že pravdu o společnosti je třeba hledat nikoli v jejích idealistických představách o sobě samé, nýbrž v její ekonomice, pak současný člověk již takový idealismus odvrhl. Svě Já dnes lidé posuzují podle jeho tržní hodnoty a to, co jsou, poznávají z toho, jak se jim vede v kapitalistické ekonomice. Jejich osud, a to je to nejsmutnější, jim není lhotejný, uznávají jeho význam. Číňan, který se loučil se světem:

„zastřeným hlasem pronesl: Příteli můj,
nebylo mi přáno štěstí na tomto světě.

Kam jdu? Putuji do hor.

Hledám klid pro své osamělé srdce.“

„I am a failure,“ říká Američan. – „And that is that.“¹

Přeměna ideje v panství

Z nejstarších dějin Dálného východu se občas vynoří tendence, které se opakují v současnosti a jsou nám důvěrně známé. Jejich podobnost vystupuje zvlášť zřetelně díky odstupu mezi nimi.

Ve svém výkladu Íšá-upanišady poukazuje Deussen² na to, že pokrok, který zde indické myšlení učinilo ve srovnání s jeho předchozí úrovní, lze přirovnat k tomu, jak daleko se podle Matoušova evangelia³ dostal Ježíš za Jana Křtitele a stoikové za kyniky. Tento postřeh je ovšem z historického hlediska poněkud jednostranný, protože nekompromisní ideje Jana Křtitele a kyniků, o nic méně než názory, vůči nimž mají být pokrokem ony první verše Íšá-upanišady,⁴ se jeví spíše jako projev doleva zaměřených proudů, odštěpených od mocných klik a stran, než jako hlavní linie dějinného pohybu, od níž se

¹ Nebyl jsem úspěšný. – Už je to tak. – Pozn. překl.

² P. Deussen, *Sechzig Upanishad's des Veda*, Leipzig 1905, str. 524.

³ Mt 11,17–19.

⁴ Především Brhadáranjaka-upanišad, 3,5,1 a 4,4,22. P. Deussen, *Sechzig Upanishad's des Veda*, str. 436 n., a 479 n.

teprve měly oddělit evropská filosofie, křesťanství a vědecké náboženství plné životní síly. V indických posvátných textech, jak říká sám Deussen, byla Íša-upanišada kladena na začátek, tedy daleko před ty upanišady, které měla údajně překonat. Nicméně i na tomto prvním textu je zřejmé, že už zrazuje mladistvý radikalismus, revoluční opozici vůči vládnoucí skutečnosti.

Onen pokrok směrem k organizovanému vědeckému náboženství, stoicismu a křesťanství spočívá v zapojení do společensky účinných mechanismů a ve vybudování jednotného teoretického systému. To se projevuje v nauce, že aktivní role v životě neškodí spáse duše, pokud jen má člověk správné smýšlení. V křesťanství k tomu ovšem došlo až v pavlovské fázi. Idea distancující se od stávajícího řádu přešla do náboženství. Jeho nekompromisní stoupenci upadali do hanby. Zříkali se „touhy po dětech, touhy po majetku, touhy po světě a potulovali se jako žebráci. Touha po dětech je totiž touhou po majetku, a touha po majetku je touhou po světě, neboť jedno jako druhé je marnou touhou“.⁵ Kdo takto mluví, možná podle civilizačních myslitelů říká pravdu, jenže nedrží krok s vývojem společenského života. A tak se z něho stává pomatenec, nikoli nepodobný Janu Křtiteli. „Jan byl oděn velbloudí srstí, měl kožený pás kolem boků a jedl kobylky a med divokých včel.“⁶ „Kynikové,“ říká Hegel, „byli málo filosoficky vzděláni a nepozvedli své učení na úroveň vědecké soustavy. Teprve později stoikové pozvedli jejich poučky na stupeň filosofické disciplíny.“⁷ Pozdější kyniky nazývá „pobudy, kteří žili z nestoudnosti“.⁸

Ti nekompromisní, o nichž dějiny vůbec nějaké svědectví vydávají, vždy pro své následovníky vytvořili alespoň částečnou formu organizace, jinak by se nám jejich jména nedochovala. Ustavili vždy přinejmenším několik základních prvků systematické nauky nebo

⁵ Tamt., str. 436.

⁶ Mt 1,6.

⁷ G. W. F. Hegel, *Dějiny filosofie*, II, přel. J. Cibulka – M. Sobotka – J. Tomin, Praha 1965, str. 102.

⁸ Tamt., str. 108.

pravidel chování. Dokonce i ty části upanišad, které byly napadány pro přílišnou radikalnost, byly verši a obětními výroky kněžských bratrstev.⁹ Jan Křtitel to sice nedotáhl na zakladatele náboženství, ale přesto založil jeden řád.¹⁰ Kynikové vytvořili filosofickou školu; její zakladatel Antisthenés dokonce načrtl obrysy teorie státu.¹¹ Teoretické a praktické systémy těchto outsiderů dějin však nejsou nijak strohé a centralizované a od těch úspěšných se liší jistým anarchickým nábojem. Idea a jednotlivec má pro ně větší význam než správa a kolektiv. Proto probouzejí hněv. Kyniky má na mysli Platón, když horlí proti tomu, aby se úřad krále srovnával s úřadem nějakého obecního pastevce, a rovněž proti volně organizovanému lidstvu bez národních hranic, které se mu jeví jako stát vepřů.¹² Nekompromisní osobnosti mohly snad jednat v zájmu sjednocení a kooperace, nebyly však schopné vybudovat strohou hierarchii. Ani v jejich teorii, které chyběla jednota a důslednost, ani v jejich praxi, již se nedostávalo důraznosti a systematickosti, nereflektovalo jejich bytí svět, jaký skutečně byl.

V náboženství a filosofii se radikální hnutí lišila od hnutí konformistických právě touto formální diferenciací – jejich odlišnost nespočívala v izolovaném obsahu. Shodovala se například v ideji asketice. Sekta askety Gótamy si podmanila asijský svět. Gótama se ve svém životě projevoval jako velký organizační talent, i když na rozdíl od reformátora Čankary už nevyučoval spodní vrstvy společnosti, z okruhu těch, jimž zvěstoval své poselství,¹³ přesto výslovně uznával vlastnění jednoho člověka druhým a chlubil se „syny vzne-

⁹ Srv. P. Deussen, *Sechzig Upanishad' des Veda*, str. 373.

¹⁰ Srv. E. Meyer, *Ursprung und Anfänge des Christentums*, I, Stuttgart – Berlin 1921, str. 90.

¹¹ Srv. Diónenés Laertios, *Životy, názory a výroky proslulých filosofů*, přel. A. Kolář, Pelhřimov 1995, VI,15, str. 227.

¹² Srv. Platón, *Resp.* 372 (přel. F. Novotný), str. 54; *Polit.* 267 (přel. F. Novotný), str. 26; E. Zeller, *Die Philosophie der Griechen*, Leipzig 1922, č. 2., oddíl 1., str. 325 n. pozn.

¹³ Srv. P. Deussen, *Das System des Vedanta*, Leipzig 1906, str. 63 n.

šených rodů“, kteří vstoupili do jeho řádu, v němž párjové, „pokud vůbec byli, existovali podle všeho pouze jako vzácná výjimka“. ¹⁴ Učedníci byli hned od počátku členění podle bráhmanského vzoru. ¹⁵ Mrzáci, nemocní, zločinci a mnozí jiní přijímání nebyli. ¹⁶ Při přijímání dostával adept otázky: „Nemáš lepru, krtici, bílou lepru, souchotiny, padoucnici? Jsi lidská bytost? Jsi muž? Jsi svým vlastním pánem? Nemáš nějaké dluhy? Nejsi v královských službách?“ apod. Ženy, zcela v souladu s brutálním indickým patriarchalismem, byly přijímány do prapůvodního buddhistického řádu jen s velkým zdráháním. Musely se podrobit mužům a ve skutečnosti zůstávaly v závislém postavení. ¹⁷ Celý řád se těšil přízni vládnoucích a dokonale zapadl do indického života.

Askeze a materialismus, tyto protiklady, jsou stejným způsobem dvojnásobné. Askeze jako odmítnutí podílet se na špatném existujícím řádu splývá z hlediska útlaku s materiálním požadavkem mas, a na druhé straně má askeze, jako prostředek disciplíny ukládané mocenskými klikami, za cíl přizpůsobit se nespravedlivému řádu. Materialistické zabydlení se v existujícím řádu, egoismus života v soukromí, byl vždy spojen se zřeknutím, zatímco pohled neburžoazního blouznivce směřuje mimo stávající svět a materialisticky se upíná k zemi mléka a strdí. V pravém materialismu je zrušena askeze a v pravé askezi materialismus. Dějiny oněch starých náboženství a škol, stejně jako dějiny moderních stran a revolucí nás naopak mohou poučit o tom, že cenou za přežití je praktické spolupodílení se, přeměna ideje v panství.

K teorii strašidel

Freudova teorie, podle níž víra ve strašidla pochází z toho, že živí vzpomínají na zemřelé ve zlém a rozpomínají se na staré přání ze-

¹⁴ H. Oldenberg, *Buddha*, Stuttgart – Berlin 1914, str. 174 n.

¹⁵ Srv. tamt., str. 386.

¹⁶ Tamt., str. 393 n.

¹⁷ Tamt., str. 184 n., a 424 n.

mřít, je přílišným zjednodušením. Návist vůči zemřelým je vyvolána závistí, stejně jako pocitem viny. Pozůstalý se cítí opuštěn, svou bolest přičítá mrtvému, který ji způsobil. Na těch stupních lidstva, kde se smrt ještě bezprostředně jevila jako pokračování existence, působil odchod ze života nutně jako zrada, a tato stará víra zcela nevyhasla ani v osvíceném člověku. Vědomí není s to myslet smrt jako absolutní nic, protože absolutní nic nelze myslet. A jestliže pak na pozůstalé opět dolehne tíže života, situace mrtvého se jim snadno může jevit jako něco lepšího. Způsob, jímž někteří lidé po smrti někoho blízkého nově organizují svůj život, příčinnost jako kult mrtvého, nebo naopak zapomnění racionalizované jako takt, je moderní analogií víry ve strašidla, která v nesublimesované podobě dále žije jako spiritismus. Jedině plné vědomí hrůzy ze zničení utváří správný vztah k mrtvým: jednotu s nimi, protože my, stejně jako oni, jsme obětí týchž poměrů a týchž zklamáních nadějí.

Dodatek

Narušený vztah k mrtvým – zapomíná se na ně, a zároveň se balzamují – je symptomem onemocnění, které dnes postihlo zkušenost. Téměř by se dalo říci, že se zboril sám pojem lidského života jako jednoty dějin určitého člověka: život jednotlivce je definován už pouze jeho protikladem, zničením, ale každá souzvučnost, každá kontinuita vědomí a nesvévolné paměti ztratila smysl. Individua se redukuje na pouhý sled bodových přítomných zkušeností, které nezačínají žádnou stopu, nebo spíše jejichž stopu individuum nenávidí jako něco iracionálního, nadbytečného, doslova překonaného. Stejně jako je podezřelá každá kniha, která nevyšla právě teď, jako znervózňuje myšlenka na dějiny mimo odborný provoz historické vědy ty, kteří jdou s dobou, tak minulost probouzí v člověku hněv. Co byl někdo dříve a co zažil v minulosti, to se anuluje vzhledem k tomu, co je nyní, co má a k čemu může být využito. Dobře míněná rada – výhrůžka, která se často říká emigrantovi, aby zapomněl na všechno, co bylo, protože jinak by nemohlo dojít k jeho úspěšnému transferu, a aby bez váhání odepsal svou prehistorii a začal nový život – by u strašidelně vnímaného vetřelce mohla vést pouze k tomu, co se již dávno naučil dělat sám. Člověk u sebe i druhých potlačuje dějiny ze strachu, že by mu mohly připomenout rozpad jeho vlastní existence, který se do značné míry odvíjí právě od potla-

čování dějin. To, co postihlo všechny city, prokletí toho, co nemá žádnou tržní hodnotu, zažívá nejkřutěji to, co nedokáže překonat ani psychologická obnova pracovní síly, totiž smutek. Smutek se stává jizvou po zranění v civilizaci, asociální sentimentalitou, která prozrazuje, že se stále ještě nepodařilo člověka zcela začlenit do říše účelů. Proto se smutek zostouzí víc než cokoli jiného, vědomě se z něj dělá společenská formalita, jíž zkrášlené mrtvé tělo vždy bylo pro ztvrdlé lidi. Ve *funeral home*¹⁸ a v krematoriu, kde je mrtvý přeměněn na přenosný popel, na nepříjemnou součást vlastnictví, se považuje za nevhodné nechat se unést smutkem a ono děvče, které pyšně popisovalo babiččin pohřeb první třídy a dodalo: „a pity that daddy lost control“,¹⁹ protože otec uronil pár slz, přesně vyjadřuje stav věci. Ve skutečnosti se mrtvým děje to, co bylo pro staré Židy tím nejhorším prokletím: jejich blízcí na ně nemají myslet. Ve vztahu k mrtvým se projevuje zoufalství nad tím, že lidé zapomínají sami na sebe.

Quand mème²⁰

Lidé začali produkovat materiální prostředky a díla, která jim pod vnějším tlakem umožňují překonat jejich životní mizérii. V tom se myslitelé od Démokrita až po Freuda nemýlili. Odpor vnější přírody, na který lze nakonec tento tlak převést, pokračuje uvnitř společnosti prostřednictvím tříd a od dětství působí na každé individuum jako tvrdost lidí v jeho okolí. Lidé jsou měkčí, pokud něco chtějí od silnějších, a tvrdí, pokud je o něco požádá slabší. To je klíč k základním rysům individuality v dosavadní společnosti.

Závěr, k němuž došli konzervativci, že strach a civilizace jsou neoddělitelné, je dobře zdůvodněn. Co jiného by lidi mohlo přimět k tomu, aby se rozvíjeli tak, že budou schopni pozitivním způsobem ovládnout složité podněty, než jejich vlastní vývoj, k němuž došlo na

18 Pohřební síni. – Pozn. překl.

19 Škoda, že se táta přestal ovládat. – Pozn. překl.

20 A přesto. – Pozn. překl.

základě jejich úsilí a který musel být vyvolán vnějším odporem? Pohanějíci odpor se nejprve ztělesňuje v otci, později mu narůstá tisíce hlav: učitel, nadřízený, zákazník, konkurent, zástupci sociální a státní moci. Jejich brutalita stimuluje individuální spontaneitu.

Jako iluze působí představa, že by se někdy v budoucnosti mohla přisnost dávkovat, že by se krvavé tresty, jimiž se lidé krotili po tisíciletí, daly nahradit zřízením sanatorií. Simulované donucování je bezmocné. Vývoj kultury probíhal ve znamení popravčího; Genesis, která vypráví o vyhnání z ráje, se v tom shoduje s *Petrohradskými povídkami*. Ve znamení popravčího je i práce a rozkoš. Odporovat této skutečnosti znamená dát políček veškeré vědě a logice. Nelze odstranit strach a zachovat civilizaci. Už jenom to, že strach poleví, probouzí rozklad. Z toho lze vyvodit nejrůznější závěry: od adorace fašistického barbarství až po útěk k pekelným kruhům. Existuje však ještě jeden závěr: vysmát se logice zaměřené proti lidem.

Psychologie zvířat

Velký pes stál na dálnici. Šel důvěřivě dál, a skončil pod koly auta. Jeho přátelský výraz svědčí o tom, že jinak je o něho, domácí zvíře, dobře postaráno a neděje se mu nic zlého. Mají však přátelský výraz i synové vyšší buržoazie, které nepotkává nic zlého? Nebylo o ně postaráno o nic hůře než o právě přejetého psa.

K poctě Voltaira

Tvůj rozum je jednostranný, šeptá jednostranný rozum, ukřivdil jsi těm, kdo mají moc. Patheticky, dojemně, sarkasticky, hlasitě jsi do světa vytroubil hanbu tyranie, ale zatajil jsi to dobré, co moc vytvořila. Nebýt bezpečné existence, kterou může zajistit pouze moc, by to dobré nikdy nevzniklo. Život a láska se odehrávaly pod ochrannými křídly moci, která na nepřátelské přírodě vyvzdorovala i tvé vlastní štěstí. – Tato apologie moci je pravdivá i falešná zároveň. U všech velkých činů vykonaných mocí se přece nespravedlnosti může dopustit jen moc, protože nespravedlivý je pouze ten soudní výrok, který může být vykonán, nikoli řeč obhájce, která nedostala

prostor. Pouze je-li cílem řeči utlačování a obhajuje-li řeč moc místo bezmoci, podílí se na obecné nespravedlnosti. – Ale moc, šeptá dál jednostranný rozum, zastupují lidé. Tím, že ji odhaluješ, děláš z nich terč. A na jejich místo se mohou dostat lidé ještě horší. – Lež tu říká pravdu. Pokud fašističtí vrazi již čekají, nemá se lid štvát proti slabé vládě. Ani spojenectví s méně brutální mocí však nemá vést k zamlčování haněbností. Pravděpodobnost, že denunziace nespravedlnosti, která někoho chrání před ďáblem, poškodí dobrou věc, byla vždy menší než výhoda, kterou má ďábel z toho, že se denunziace nespravedlnosti přenechá jemu. Kam až musela dospět společnost, v níž pravdu říkají už jen darebáci a Goebbels neustále připomíná, že lynčování dál vesele pokračuje. Předmětem teorie není to dobré, nýbrž to špatné. Teorie už předpokládá reprodukci života, která probíhá v určitých formách. Jejím živlem je svoboda, jejím tématem utlačování. Kde se řeč stává apologetickou, tam je již korumpována, neboť jejím základním rysem je, že nemůže být ani neutrální, ani praktická. – A nemůže ukazovat věci z jejich dobré stránky a místo ustavičné trpkosti hlásat jako princip lásku? – Pro pravdu existuje pouze jeden výraz: myšlenka, která odmítá nespravedlnost. Združňování dobrých stránek, není-li kladeno do souvislosti s negativním celkem a v něm zrušeno, oslavuje svůj vlastní opak: násilí. Slovy mohu intrikovat, propagovat, sugerovat, to je rys, který způsobuje, že slova jsou jako každá aktivita zapletena do reality, rys, jemuž jedinému lež rozumí. Lež našeptává, že také nesouhlas s existující realitou slouží blížícím se formám násilí, souběhu byrokracie a držitelů moci. Ve svém bezejmenném strachu může a chce vidět pouze to, co je ona sama. Vše, co se dostane do jejího média, řeči jako pouhého nástroje, se stává totožným se lží, stejně jako se věci ve tmě stávají nerozlišitelnými. Nicméně stejně jako je pravda, že neexistuje žádné slovo, jehož by lež nakonec nemohla využít, tak ani dobro slova nikdy nezazáří skrze lež, ale vždy jen v tvrdosti myšlenek namířených proti moci. Nekompromisní nenávisť k teroru prováděnému i na té nejméně významné bytosti probouzí legitimní vděčnost těch, které byly ušetřeny. Vyzývání slunce je modloslužbou. Teprve pohled na strom, který v slunečním žáru seschl, dává tušit majestát dne, který ozáří svět, aniž by jej sežehl.

Klasifikace

Obecné pojmy, vytvářené jednotlivými vědami axiomatically nebo na základě abstrakce, představují materiál umožňující reprezentaci, stejně jako jména reprezentují jednotlivé věci. Boj s obecnými pojmy je nesmyslný. Tím však o dignitě obecného není řečeno vše. Co je společné mnoha jednotlivinám nebo co se v jednotlivém stále opakuje, ještě dlouho nemusí být stabilnější, věčnější, hlubší než to zvláštní. Hierarchie obecných kategorií není zároveň hierarchií významnosti. V tom spočíval omyl eleatů a všech, kdo je následovali, především Platóna a Aristotela.

Svět je jedinečný. Pouhé opakování momentů, které se stále znovu a znovu vnucují jako tytéž, se podobá spíše marné a nutkavé litanii než vykupujícímu slovu. Klasifikace je podmínkou poznání, nikoli poznáním samým, a poznání pak opět rozpouští klasifikaci.

Lavina

V současnosti již nedochází k obratu věcí. Obrat věcí je vždy obratem k lepšímu. Je-li však v dobách, jako je ta dnešní, nouze nejvyšší, pak se nebesa otevírají a dští svůj oheň na ty, kdo jsou beztak ztraceni.

Tento dojem vyvolává nejprve to, co se obvykle nazývá společenskými nebo politickými záležitostmi. Titulní stránky deníků se kdysi šťastným ženám a dětem jevily jako cizí a vulgární – noviny jim připomínaly hospodské tlachání. Po zavedení tučného tisku se noviny nakonec dostaly do domu a staly se skutečnou hrozbou. Zbrojení, události v zámoří, napětí ve Středomoří, a kdo ví jaké ještě bombastické titulky nakonec v lidech probouzely skutečný strach, až vypukla první světová válka. Potom přišla inflace s čísly stále závažnějšími. Když se zastavila, neznamenal to žádný obrat, ale ještě větší pohromu, racionalizaci a krácení. Když začaly narůstat Hitlerovy volební preference, nejprve sice pomalu, ale ustavičně, bylo již jasné, že celý tento vývoj je lavina. Volební výsledky jsou pro tento fenomén vůbec příznačné. Když během voleb, v nichž zvítězili nacisté, dorazily první výsledky z několika volebních okrsků, osmina, šestnáctina hlasů již dávala tušit, jak celé volby dopadnou. Pokud se v deseti nebo dvaceti okrscích v drtivé míře prosadí určitý směr,

ostatních sto již nebude volit jinak. Působí tu duch uniformity. Podstata světa odpovídá statistickému zákonu, na jehož základě se klasifikuje jeho povrch.

V Německu fašismus zvítězil s hrubě xenofobní, kultuře nepřátelskou, kolektivistickou ideologií. Nyní, když pustoší obrovské části světa, musí proti němu národy bojovat, není jiné východisko. Ale až bude po všem, v Evropě se vůbec nemusí rozšířit duch svobody. Evropské národy mohou být stejně xenofobní, kultuře nepřátelské a pseudokolektivistické, jako byl fašismus, proti němuž se musely bránit. Ani jeho porážka nutně nezastaví pohyb laviny.

Principem liberální filosofie byla formule „jak..., tak...“ Dnes se podle všeho uplatňuje formule „buď..., anebo...“, ale tím způsobem, jako by již bylo rozhodnuto, že rozhodnutí bude špatné.

Izolace komunikací

Moderní komunikační média vedou k izolovanosti lidí a nejen těch, kdo žijí ve světě ducha. Nejenže se prolhaná řeč rozhlasového hlasatele usazuje v mozku jako vzor řeči a brání lidem, aby spolu hovořili, nejenže reklamní slogany na pepsu-colu přehlušují zhroucení kontinentů, nejenže se promiskuita a rozvody filmových hrdinů stávají vzorem pro mladé lidi. Pokrok doslova drží lidi daleko od sebe. Malá přepážka na nádraží nebo v bance umožňovala zaměstnancům, aby mluvili a vtipkovali s kolegy; skleněná okna moderních kanceláří, obrovské sály, v nichž společně sedí bezpočet zaměstnanců, a veřejnost i manažeři je mohou snadno kontrolovat, znemožnila privátní konverzaci. Ani na úřadech se daňový poplatník nemusí obávat, že by úředníci mrhali časem. Jsou v kolektivu izolováni. Ale dopravní prostředky oddělují lidi i fyzicky. Železnici vystřídala auta. Jízda vlastním automobilem redukovala možnost seznámit se na cestách s novými lidmi na kontakt se stopaři. Lidé cestující auty jsou od sebe zcela izolováni. Hovory v jednotlivých autech se proto v ničem neliší, rodinný rozhovor je veden praktickými zájmy. Jako každá rodina ve stejné příjmové kategorii vynakládá stejné procentní částky přesně podle statistik, tak se témata hovorů liší podle třídy automobilu. Jestliže se někdy setkají v restauracích, jejichž menu a prostory příslušné cenové úrovně jsou identické, návštěvníci zjišťují, že s příbý-

vající vzájemnou izolací se sobě stále více podobají. Komunikace utváří uniformitu lidí tím, že je stále více atomizuje.

Ke kritice filosofie dějin

Lidský rod není, jak se někdy tvrdilo, vedlejším produktem dějin přírody, který vznikl nahodilou hypertrofií mozkového orgánu. Tak je tomu pouze u rozumu některých jednotlivců a v krátkých obdobích snad i u některých zemí, v nichž těmto jednotlivcům dala ekonomie prostor. Mozkový orgán nebo lidská inteligence je dostatečně silná na to, aby vytvořila regulérní epochu planetárních dějin. Lidský rod s jeho stroji, chemikáliemi, organizačními silami – patří to k němu jako zuby k medvědovi, protože slouží stejnému účelu, jen lépe fungují – je v této epoše *demier cri*²¹ přizpůsobení. Lidé své bezprostřední předchůdce nejen předstihli, nýbrž zdecimovali tak důkladně, jak to žádný jiný druh nedokázal, masožravé ještěry nevyjímaje.

Proto vypadá dosti násilně, když někdo světové dějiny vykládá v kategoriích svobody a spravedlnosti, jako to dělal Hegel. Tyto kategorie jsou založeny v izolovaných jednotlivcích, kteří z hlediska systému jako celku nic neznamenají, leda snad pomáhají vytvářet přechodnou společenskou situaci, v níž se produkuje obzvlášť mnoho strojů a chemikálií, které mají posilovat jednu část lidského rodu a utlačovat jiné. Ve smyslu těchto vážných dějin jsou všechny ideje, zákazy, náboženství, politická přesvědčení zajímavé jen natolik, nakolik zvyšují nebo snižují přirozené šance na přežití lidského rodu. Osvobození občanů z nespravedlivé feudální a absolutistické minulosti umožnilo prostřednictvím liberalismu rozpoutat mašinérii, podobně jako emancipace ženy vedla k jejímu zařazení do armády. Duch je tu bezmocný a vše, co je v jeho původu a existenci dobré, je zapleteno v této hrůze. Sérum, které lékař podává nemocnému dítěti, se získává zabitím bezbranného tvora. V něžných slovech milenců stejně jako v nejsvětějších symbolech křesťanství jsou stopy požitku z masa kůzlete, a v tomto požitku samém jsou prvky dvojznačného

21 Poslední výkřik. – Pozn. překl.

respektu vůči totemickému zvířeti. Také diferencovaný smysl pro kulinářství, církev a divadlo je důsledkem rafinované dělby práce, která je na úkor přírody uvnitř i vně lidské společnosti. Dějinná funkce kultury spočívá v retroaktivním stupňování právě takovéto organizace. Právě myšlení, které tuto funkci neplní, rozum ve svém čistém tvaru, proto nabývá rysy šílenství, které v něm ti, kdo stojí pevně na zemi, již dlouho viděli. Kdyby si rozum v lidstvu vybojoval rozhodné vítězství, bylo by tím ohroženo mocenské postavení lidského rodu. Teorie vedlejšího produktu by tak nakonec byla správná. Nicméně tato teorie, která chtěla cynicky přispět ke kritice antropocentrické filosofie dějin, je sama příliš antropocentrická, než aby měla pravdu. Rozum hraje roli nástroje přizpůsobení, a nikoli utěšujícího prostředku, jak by se mohlo zdát podle zvyku toho, jak individuum k rozumu obvykle přistupuje. Lest rozumu spočívá v tom, že z lidí dělá stále mocnější bestie, nikoli v navození identity subjektu a objektu.

Filosofická konstrukce světových dějin by měla ukázat, jak se navzdory všem odbočkám a silám odporu stále zvětšuje ovládnutí přírody a integruje vše, co je v člověku. Z této perspektivy by bylo třeba odvodit i formy ekonomiky, panství, kultury. Myšlenka nadčlověka může najít uplatnění jen ve smyslu převrácení kvantity v kvalitu. Podobně jako se může letec, který může díky nějakému toxickému prostředku během několika vzletnutí očistit poslední kontinenty od posledních volně žijících zvířat, nazvat nadčlověkem ve srovnání s troglodytem, tak může konečně vzniknout nějaký lidský nadobojživelník, jemuž se dnešní letec bude jevit jako neškodná vlaštovka. Otázkou je, zda po člověku vůbec může vzniknout přírodně historicky vyšší druh. Antropomorfismus má totiž pravdu v tom, že dějiny přírody víceméně nepočítaly se šťastnou náhodou, která vedla ke vzniku člověka. V jeho ničivých schopnostech je skryta hrozba, že se zvětší natolik, že pokud se tento druh vyčerpá, udělají ze světa *tabulam rasam*. Lidstvo jednou buď rozsápe samo sebe, nebo s sebou ještě strhne celou pozemskou faunu a flóru, a bude-li Země ještě dostatečně mladá, bude muset – abych parafrázoval jeden slavný výrok – celý přírodní výběr začít znovu na mnohem nižším stupni.

Když filosofie dějin přemístila humánní ideje do samotných dějin jako činnou sílu a dějiny zakončila triumfem těchto idejí, oloupila je o nevinost, která je součástí jejich obsahu. Posměch, že se jejich

stoupenci vždy blamovali, pokud na své straně neměli ekonomii, tedy násilí, je posměchem vůči všemu slabému, u něhož se proti své vůli ztotožňovali s utlačováním, které chtěli odstranit. Ve filosofii dějin se opakuje to, k čemu došlo v křesťanství: dobro, které ve skutečnosti podléhá utrpení, se maskuje jako síla, která určuje chod dějin a na konci triumfuje. Je zbožštěno jako světový duch nebo jako imanentní zákon. Tak se ovšem dějiny nejen bezprostředně převrací ve svůj opak, nýbrž nastává znetvoření samotné ideje, která chtěla zlomit nutnost, logický chod dění. Nebezpečí, že tento chod bude narušen, je odvráceno. Bezmoc maskovaná jako moc je tím znovu popřena, téměř se vytrácí z paměti. To je důvod, proč křesťanství, idealismus a materialismus, které v sobě také zahrnují pravdu, nesou vinu na ničemnostech, jež se děly v jejich jménu. Jako zvěstovatelé moci – třebaže moci dobra – se samy staly organizačně silnými dějinnými mocnostmi a jako takové sehrály ve skutečných dějinách lidského rodu svou krvavou roli: roli nástrojů organizace.

Protože dějiny jako korelát jednotné teorie, jako toho, co lze konstruovat, nejsou dobrem, nýbrž hrůzou, stává se myšlení ve skutečnosti negativním prvkem. Naděje na lepší podmínky, nejde-li o pouhou iluzi, se nezakládá ani tak na ujišťování, že tyto podmínky jsou garantované, udržitelné a definitivní, jako spíše v nedostatečném respektu vůči tomu, co má ve všeobecném utrpení tak pevné základy. Nekonečná trpělivost, nikdy neustávající jemné puzení živých bytostí k vyjádření a světlo, které, zdá se, zmírňuje a pacifikuje násilí tvořivého vývoje, předem určitou praxi nevynechává jako spásnou, jak to činí filosofie dějin, a to ani praxi neodporování. První záblesk rozumu, který se v tomto puzení ohlašuje a jehož odlesk se objevuje v myšlení, reflektujícím svůj původ, postihuje ty nejšťastnější okamžiky nepřekonatelným rozparem: osudem, který rozum sám nemůže zvrátit.

Památníky humanity

Až dosud byla humanita vždy doma spíše ve Francii než kdekoli jinde. Francouzi to však nevěděli. Co obsahovaly jejich knihy, to byla ideologie, kterou již každý rozpoznal. To lepší ještě vedlo vlastní separevanou existenci: v intonaci hlasu, v jazykových obratech, v ra-

finovaných chutích jídla, v bordelech či litinových pisoárech. Takovému respektu k jednotlivci však vyhlásila boj už Blumova vláda, a ani konzervativci neudělali téměř nic, aby své památníky ochránili.

Z teorie zločince

... Trest odnětí svobody byl buržoazní stejně jako pojem zločince. Ve středověku byly uvězněny děti knížat, které představovaly nepřijemný dědický nárok. Naproti tomu zločinec byl umučen k smrti, aby se mase obyvatelstva vstúpila úcta k řádu a zákonu, protože příklad tvrdosti měl mít na tvrdé a kruté lidi výchovný účinek. Řádný trest odnětí svobody předpokládá zvýšenou potřebu pracovní síly. Buržoazní způsob existence se v něm zrcadlí jako utrpení. Řady cel v moderní věznicí představují monády v původním Leibnizově smyslu: „Monády nemají žádná okna, jimiž by do nich mohlo něco vstupovat nebo z nich vystupovat. Akcidenty se ani nemohou odpoutat od substancí, ani se nemohou procházet vně substancí, jak to kdysi činily smyslově vnímatelné formy scholastiků. Proto nemůže zvnějšku vstoupit do monády ani substance, ani akcident.“²² Neexistuje žádné přímé vzájemné ovlivňování monád, regulace a koordinace jejich života se odehrává prostřednictvím Boha, resp. zaměření.²³ Absolutní osamocenosť, násilné zaměření na vlastní Já, jehož celé bytí spočívá v podrobování materiálu, v monotónním rytmu práce, je jako strašidelný zjev, v jehož obrysech člověk rozpoznává charakter své existence v moderním světě. Radikální izolace a radikální redukce na stále stejné Nic jsou identické. Člověk v nápravném zařízení je virtuálním obrazem buržoazního lidského typu, jímž se ve skutečnosti má teprve stát. Ti, kterým se to nedaří na svobodě, jsou k tomu nuceni děsivě čistými metodami ve věznicích. Zdůvodnění existence věznic tím, že je třeba oddělit zločince od společnosti, nebo dokonce že se tu zločinci mají polepšit, nepostihuje jádro věci. Věznicí jsou obrazem do důsledku domyšleného buržoazního světa práce, obrazem, který nenávidí lidí vůči tomu, jak se mají projevo-

²² G. W. Leibniz, *Monadologie*, přel. J. Husák, Praha 1982, § 7, str. 157.

²³ Tamt., § 51, str. 165.

vat, činí znamením pravdy tohoto světa. Slabý, retardovaný jedinec, který se dostává na úroveň zvířete, musí kvalifikovaně snášet životní řád, v němž se nachází bez lásky, a v jeho nitru se zarytě opakuje introvertní násilí. Zločinec, jemuž jde v jeho činu o sebezachování na úkor všech ostatních, má ve skutečnosti slabé, labilní Já. Zločinec ze zvyku je jistým způsobem slabomyslný.

Vězni jsou nemocní lidé. Jejich slabost je přivedla do situace, která postihla a nadále postihuje i ducha. Většina z nich byla nemocná již předtím, než se dopustili činu, který je sem přivedl: nemocná svou konstitucí nebo poměry. Jiní jednali, jak by v podobné konstelaci podnětů a motivů jednal každý zdravý člověk, jenom neměli štěstí. Zbytek byl horší a krutější než většina lidí na svobodě, tak zlý a krutý v individuální rovině, jako jsou fašističtí páni na základě svého postavení. Čin běžného zločince je krátkozraký, osobní, bezprostředně destruktivní. Je pravděpodobné, že živá substance, která je v každém člověku stejná a vykonává stejný tlak na všechna individua a která vedla zločince k extrémním činům, jimž se nemohl vyhnout, by způsobila, že my, kdybychom neměli privilegium poznání, jehož se nám dostalo určitým zřetězením okolností, bychom jednali jako člověk, který se dopustil vraždy. Jako věznění jsou však pouze trpícími, trest na nich je slepý, je jim odcizený, jejich neštěstí je pro ně jako rakovina nebo zničení domu. Vězení je choroba. O tom svědčí i gesta vězňů, opatrná chůze, obšírný způsob myšlení. Jako nemocní jsou schopni mluvit jen o své nemoci.

Tam, kde se jako v dnešní době objektivně stírají hranice mezi mafiánstvím uznávaným a ilegálním, tam také začínají jednotlivé typy psychologicky splývat. Pokud však zločinci ještě byli nemocní jako v devatenáctém století, uvěznění představovalo převrácení jejich slabosti. Schopnost odlišit se od okolního světa jako individuum a zároveň s ním být ve styku přípustným způsobem, takto se v něm zajistit, byla ve zločinci nahlodána. Reprezentoval tendenci hluboce zakořeněnou v živých bytostech, jejíž přemáhání je typickým znakem veškerého vývoje: splynout s okolním světem místo činného sebeprosazení v něm, sklon vyjít ze sebe, ponořit se zpět do přírody. Tuto tendenci nazýval Freud pudem smrti, Caillois mimétismem.²⁴

²⁴ Srv. R. Caillois, *Le Mythe et l'Homme*, Paris 1938, str. 125 n.

Tato touha prostupuje vším, co se staví pokroku na odpor, od zločinu, který se nechce zdržovat běžnými formami činnosti, až k vznešenému uměleckému dílu. Ústupnost vůči věcem, bez nichž umění neexistuje, není až tak vzdálená násilí zločince. Neschopnost říci ne, která nezletilě vede k prostituci, obvykle podmiňuje i jejich dráhu zločince. U zločince je to negace, která není spojena s žádným odporem vůči sobě. Proti tomuto podléhání i v jeho nejbrutálnější formě, které imituje a zároveň ničí nemilosrdná civilizace, aniž si to uvědomuje, staví civilizace pevné zdi nápravných a pracovních zařízení – svůj vlastní kamenný ideál. Stejně jako se podle Tocquevilla buržoazní republiky, na rozdíl od monarchií, nezmocňují těla, ale zaměřují se přímo na duši, tak tresty se v nich dotýkají právě duší. Noví mučedníci již neumírají dlouhé dny a noci vpleteni do kola, nýbrž nenápadně umírají duchovně jako neviditelné oběti ve velkých věznicích, které se od blázců liší téměř jen názvem.

Fašismus zahrnuje obojí. Koncentrace příkazů ovládajících celou produkci vrací společnost zpět na stupeň bezprostředního panství. Když uvnitř národů mizí trh, který byl oklikou panství, mizí i jeho duchovní zprostředkování, a to včetně práva. Myšlení, které se rozvinulo v transakci, jako resultát egoismu, který musel vyjednávat, slouží plně k plánování násilného přivlastňování. Masově vraždící fašista, který se od zločince liší pouze tím, že má moc, vystupuje jako čistá esence německého továrníka. Okliky jsou už zbytečné. Občanské právo, které nadále fungovalo jako regulace diferencí mezi podnikateli, přežívajícími ve stínu velkého průmyslu, se stalo druhem rozhodčího soudu, justicí pro níže postavené, jíž byly lhostejné reálné zájmy postižených, zkrátka stalo se pouhým terorem. Právní ochrana, která dnes mizí, ovšem definovala vlastnictví. Monopol, jako dokonalé soukromé vlastnictví, ničí jeho pojem. Ze státní a společenské smlouvy, kterou ve styku s mocnostmi nahrazuje tajnými úmluvami, nechává fašismus platit pouze násilí obecného, jehož se jeho služebníci svévolně dopouštějí na zbytku lidstva. V totálním státě se trest a zločin likvidují jako pozůstatky pověry a režimu a za vlády zločinu se Evropou šíří prosté vyhlazování těch, kdo této vládě, jež si je vědoma svých politických cílů, odporují. Vedle koncentračního tábora působí vězení jako vzpomínka na staré dobré časy, podobně jako inteligentní noviny z dřívějších dob, které již ovšem o sobě také prozrazovaly pravdu, vedle časopisu na lesklém

papíře, jehož literární obsah – i když se jedná o Michelangela – plní jakožto anonce již pouze funkci obchodních zpráv, symbolů panství a reklamy. Izolace, do níž byli kdysi vězni zvenčí uvrženi, se mezi tím prosadila obecně a stala se tělem a krví individuí. Jejich dobře trénovaná duše a jejich štěstí je pusté jako vězeňská cela, bez níž se držitelé moci dokážou obejít, protože jim jako kořist připadla celá pracovní síla národů. Trest odnětí svobody bledne ve srovnání se společenskou skutečností.

Le prix du progrès

V jednom nedávno objeveném dopise francouzského fyziologa Pierra Flourense, neslavně proslulého tím, že byl členem Francouzské akademie zvolen on, a nikoli Victor Hugo, se nachází jedna pozoruhodná pasáž:

„Ještě stále se nemohu rozhodnout, zda souhlasit s používáním chloroformu v obecné operační praxi. Jak je Vám snad známo, věnoval jsem tomuto prostředku rozsáhlá studia a na základě experimentů se zvířaty jsem jako jeden z prvních popsal jeho specifické vlastnosti. Mé skrupule se zakládají na prosté skutečnosti, že operace s chloroformem, stejně jako s jinými známými formami narkózy, mají iluzorní charakter. Tyto prostředky působí pouze na jistá motorická a koordinační centra a na reziduální schopnost nervové substance. Ta vlivem chloroformu ztrácí významnou část své vlastnosti, totiž přijímat stopy dojmů, vůbec však neztrácí vnímavost jako takovou. Má pozorování naopak ukazují, že ve spojení s obecným ochromením inervace je bolest zakoušena ještě intenzivněji než v normálním stavu. Veřejnost je klamána tím, že pacienti si po provedené operaci nedokážou na tyto pochody vzpomenout. Kdybychom našim nemocným řekli pravdu, nikdo z nich by se pravděpodobně pro tento prostředek nerozhodl, kdežto nyní kvůli našemu zamlčování na jeho použití trvají.

Ale i když necháme stranou to, že jediným pochybným ziskem je ztráta paměti týkající se doby zákroku, zdá se mi, že rozšíření této praxe s sebou nese další vážné nebezpečí. S rostoucí povrchností všeobecného akademického vzdělání by neomezené používání tohoto prostředku mohlo dát podnět k tomu, aby lékaři začali bezstarost-

ně provádět stále komplikovanější a těžší chirurgické zákroky. Místo aby se ve službě výzkumu prováděly takové experimenty na zvířatech, stávají se nic netušícími pokusnými osobami právě naši pacienti. Je myslitelné, že bolestivá podráždění, která díky své specifické povaze, možná předčí všechny známé počitky tohoto druhu, způsobí u nemocného trvalé duševní poškození, nebo narkóza dokonce povede k nepopsatelně trýznivé smrti, jejíž charakter zůstane příbuzným i světu navždy utajen. Nezaplatili bychom za pokrok příliš vysokou cenu?"

Kdyby měl Flourens v tomto dopise pravdu, alespoň jednou by byly ospravedlněny temné cesty božského světového řádu. Zvíře by bylo pomstěno utrpením svého kata: každá operace by byla vivisekcí. Zrodilo by se podezření, že se k lidem i k tvorům vůbec nechováme jinak než k sobě samým po prodělané operaci, že jsme slepí k bolesti. Prostor, který nás odděluje od druhých, by měl pro poznání stejný význam jako čas mezi námi a utrpením naší minulosti; byl by nepřekonatelnou překážkou. Trvalé panství nad přírodou, lékařská technika i technika ne zrovna lékařská čerpá svou sílu právě z takového zaslepení, bylo by umožněno teprve zapomněním. Ztráta paměti jakožto transcendentální podmínka vědy. Veškeré zvěcnění je zapomnění.

Plané zděšení

V zírání na neštěstí je cosi fascinujícího. Tím však cosi tajně přitahavajícího. Špatné sociální svědomí, které vězí v každém, kdo se podílí na nespravedlnosti, a nenávist k naplněnému životu jsou tak silné, že se v kritických situacích obrací proti vlastním zájmům jako bezprostřední imanentní pomsta. Fatální příklad poskytla francouzská buržoazie, která se na heroický ideál fašistů dívala ironicky: těšil je triumf lidí, kteří se jí podobali, triumf spojený s Hitlerovým vzestupem, i když jí samé hrozil zánik, a svůj vlastní zánik dokonce považovala za důkaz spravedlnosti řádu, který fašisté zastupovali. Prafornou tohoto chování je postoj mnoha bohatých lidí ke zbídačování, které využívají k racionalizaci spořivosti, svého latentního sklonu k tomu, aby urputně bojovali o každý feník, zatímco v tomto případě se bez boje vzdávají veškerého svého majetku nebo jej nezodpověd-

ně sázejí do hry. Ve fašismu se setkávají se syntézou touhy po moci a sebenenávisti a plané zděšení je vždy doprovázeno slovy: vždyť jsem to říkal.

Zájem o tělo

Dějiny Evropy jsou dvojí: ty známé a ty podzemní. Dějiny podzemní spočívají v osudu lidských instinktů a vášní, potlačených a znetvořených civilizací: U fašistické přítomnosti, v níž to skryté vystupuje na světlo, se i manifestované dějiny jeví v souvislosti s onou skrytou stranou, která se v oficiálních legendách národních států, stejně jako v jejich progresivní kritice, přechází mlčením.

Právě vztah k tělu je zmrzačen především. Dělna práce, při níž se od sebe oddělilo užívání a práce, dala hrubou sílu do klatby. Čím méně se páni mohli obejít bez práce druhých, tím více ji prohlašovali za nízkou. Stejně jako otrok, také práce obdržela stigma. Křesťanství práci oceňovalo, ale nejprve snížilo hodnotu těla na zdroj veškerého zla. Moderní buržoazní řád, v souladu s pohanem Machiavellim, dal vyzvánět na počest práce založené na ceně, která se ve Starém zákoně vždy považovala za prokletí. U otců poustevníků, u Dorothea, Mojžíše Lupiče, Pavla Prosláčka a jiných chudých na duchu ještě práce otvírala nebeskou říši. U Luthera a Kalvína bylo propojení práce a spásy již tak propletené, že reformátorské vyzývání k práci se jeví téměř jako výsměch, jako zašlápnutí červa.

Přes náboženskou propast, která byla vyhloubena mezi pobytem na zemi a věčným určením, se mohli knížata a patricijové přenést myšlenkou na příjmy, jež vytloukali z pracovních hodin druhých. Iracionalita predestinace jim vždy dávala naději na vykoupění. Oni druzí však zakoušeli jen stále větší tlak. Nejasně tušili, že poníženi těla ze strany moci není nic jiného než ideologický, zrcadlový obraz útlaču vykonávaného na nich samých. Co museli snášet otroci ve starověku, to zakoušely oběti až k modernímu koloniálnímu panství: byly považovány za horší lidi. Od přírody tu byly dvě rasy – vyšší a nižší. Osvobození evropského individua se odehrálo v souvislosti s všeobecnou kulturní proměnou, která rozštěpení v nitru osvobozených prohloubila o to víc, o č více povolil fyzický tlak zvnějšku. Vykorišťované tělo měli ti dole považovat za špatné a ducha, na něhož

měli čas ti druzí, za to nejvyšší. Tento proces umožnil v Evropě ty nejvznešenější kulturní počiny, ale tušení podvodu, který tu bylo možno vycítit hned od počátku, podnítilo nejen zesílení kontroly nad tělem, ale také větší nenávistnou lásku k tělu, která po staletí utvářela způsob myšlení mas a která našla svůj autentický výraz u Luthera. Ve vztahu jednotlivce k tělu, vlastnímu i cizímu, se iracionalita a nespravedlnost panství znovu vrací v podobě krutosti, která má tak daleko ke vztahu porozumění, šťastné reflexi těla, jak má panství daleko ke svobodě. Tuto souvislost objevila Nietzscheova teorie krutosti, ale jako první ji rozpoznal Sade a její psychologickou interpretaci předložil Freud ve své nauce o narcisismu a pudu smrti.

Nenávistná láska vůči tělu dává zabarvení veškeré novější kultuře. Tělo je opět něčím podřadným a zotročeným a stává se předmětem posměchu, ale zároveň je jako něco zakázaného, zvěcnělého, odcizeného předmětem žádostivosti. Teprve kultura pojímá tělo jako věc, kterou lze vlastnit, teprve v ní se tělo jako předmět, jako mrtvá věc, *corpus*, odlišilo od ducha, souhrnu moci a příkazu. V sebeponížení člověka na *corpus* se příroda mstí za to, že ji člověk ponížil na předmět panství, na surový materiál. Nutkavé puzení ke krutosti a destrukci vychází z organického vytěsnění blízkosti těla, podobně jako podle Freudova geniálního postřehu vznikl pocit nechutnosti tak, že když lidé začali chodit zpřímá a vzdálili se zemi, stal se pach, který přitahoval samce k menstruuující samici, předmětem organizovaného vytěsnění. V západní a pravděpodobně v každé civilizaci je tělesné tabuizováno jako přitažlivé, a zároveň nechutný předmět. U pánů v Řecku a ve feudalismu byl vztah k tělu ještě ovlivněn osobní tělesnou silou jako podmínkou panství. Péče o tělo měla v tomto naivním chápání svůj společenský cíl. *Kalos kagathos* byl jen zčásti zdánlivý, neboť zčásti sloužilo gymnázium také k reálnému udržení vlastní moci, přinejmenším jako trénink k panskému chování. S úplným přechodem panství do buržoazní formy určené obchodem a komunikací, tedy až s průmyslem, přichází formální změna. Lidstvo se nechává zotročit už nikoli mečem, nýbrž gigantickou aparaturou, která ovšem nakonec opět vykovává meč. Tak se vytrácí racionální smysl toho, proč se vyvyšovalo mužské tělo; romantické pokusy o renesanci těla v devatenáctém a dvacátém století idealizují pouze to, co je již mrtvé a zmrzačené. Nietzsche, Gauguin, George, Klages rozpoznali bezejmennou tupost, která je výsledkem pokroku. Vyvodili však

falešný závěr. Nedenuncovali nespravedlnost, jaká je dnes, nýbrž glorifikovali nespravedlnost, jaká byla v minulosti. Odvrat od mechanizace se stal ozdobou industriální masové kultury, která se nemůže obejít bez ušlechtilých gest. Umělci proti své vůli připravovali ztracený obraz jednoty těla a duše pro reklamu. Vychvalování vitálních fenoménů, od plavých bestíí až po ostrovany z jižních moří, nevyhnutelně ústí do sarongových filmů, plakátů s vitaminy a pleťovými krémy, které vytvářejí místo pro imanentní cíl reklamy: nový, velký, krásný, ušlechtilý lidský typ: pro vůdce a jeho vojsko. Fašističtí vůdce opět berou do ruky vražedné nástroje, provádějí na svých věznicích exekuci pistolí a jezdeckým bičkem, nikoli však na základě toho, že mají větší tělesnou sílu, nýbrž proto, že onen gigantický aparát a skuteční držitelé moci, kteří to stále ještě nedělají, jim do sklepení hlavních štábů dodávají oběti státního zájmu. Tělo nelze znovu proměnit na něco vznešeného. Zůstává mrtvolou, i když se zoceluje. Transformace v mrtvolu, která byla naznačena v jeho názvu,²⁵ tvořila součást trvale probíhajícího procesu, jenž z přírody udělal materiál a matérii. Výkony civilizace jsou produktem sublimace, oné získané nenávistné lásky vůči tělu a zemi, od nichž panství všechny lidi odtrhlo. Lékařství produktivně využívá duševní reakce na fyzické ztělesnění člověka, technika reakce na zvěcnění celé přírody. Vrah, zvířecí kolos, jehož ti, kdo mají moc, a to legální i ilegální, velkou i malou, skrytě využívají k tomu, aby prováděl jejich plány, násilníci, kteří jsou hned u toho, koho je třeba vyřadit, lynčující dav a příslušníci klanu, svalnatý kamarád, který se zvedne, jakmile se někdo chová drze, strašné postavy, jimž je vždy každý předhoben ihned poté, co se od něj odtáhne ochranná ruka, když ztratí peníze a postavení, všichni ti vlkodlaci, kteří se skrývají v temnotě dějin a udržují strach, bez něhož nemůže být žádné panství: u nich má nenávistná láska vůči tělu tu nejhrubší a nejbezprostřednější podobu, na tom, čeho se dotknou, zůstává pohana, ničí to, co uvidí ve světle, a toto ničení je pomstou za zvěcnění; ve slepém hněvu opakují na živém objektu to, co nejsou schopni zrušit: rozštěpení života na ducha a jeho předmět. Člověk je neodolatelně přitahu-

25 Řecky je tělo *sóma*, hrob *séma*. – Pozn. překl.

je, chtějí ho redukovat na tělo, ničemu nemá být dovoleno žít. Takové nepřátelství těch nejnižších, které v nich kdysi bylo pečlivě pěstováno světskými i duchovními vládci, toto nepřátelství zaměřené vůči životu, o který byli okradeni, k němuž mají homosexuální a paranoický vztah skrze zabíjení, bylo vždy nezbytným nástrojem umění vládnout. Nepřátelství ztročených vůči životu je nepřemožitelnou historickou silou na temné straně dějin. I puritánský exces, alkohol, se zoufale mstí životu.

Láska k přírodě a k osudu, kterou hlásá totalitární propaganda, je pouze povrchní reakcí na to, co se děje tělu, reakcí na nepovedenou civilizaci. Člověk se nemůže odpoutat od těla a začít je oslavovat, pokud je nemůže ničit. „Tragická“ životní filosofie fašisty je ideologickým večírkem před reálnou krvavou svatbou. Ti, kdo na druhé straně oslavují tělo, gymnasté a skauti, měli vždy sklon k usmrcování, stejně jako milovníci přírody tíhnou k lovu. Tělo vidí jako hybný mechanismus, jehož součástkami jsou klouby, a maso tvoří jen vycpávku skeletu. S tělem a jeho částmi zacházejí tak, jako by od sebe byly odděleny. Židovská tradice odmítá jako nechutnost měřit člověka tímto metrem, protože tak se měří mrtví – na rakev. To je to, co manipulátoři těla rádi dělají. Aniž to vědí, poměřují tak druhé pohledem výrobce rakví. Prozrazují se, když pronášejí závěr: člověka nazvou dlouhým, krátkým, tlustým nebo těžkým. Zajímají se o nemoci, při jídle pátrají po tom, zda již někdo ze spolustolovníků neumírá, a svůj zájem o nemoci a smrt jen povrchně racionalizují starostmi o jeho zdraví. Jazyk s nimi drží krok. Procházku mění na pohyb, pokrm na kalorie, podobně jako se les v angličtině a francouzštině nazývá dřevem.²⁶ Společnost se svými statistikami úmrtnosti klade život na úroveň chemického procesu.

V satanském ponižování vězně v koncentračním táboře, které moderní kat bez jakéhokoli racionálního důvodu připojuje k jeho mučednické smrti, se projevuje nesublimovaná, a přesto potlačená vzpoura tabuizované přírody. V celé své děsivosti postihuje mučedníka lásky, údajného sexuálního zločince i libertina, neboť sexualita

²⁶ V angl. *wood* znamená les i dřevo, podobně jako francouzské slovo *le bois*. – Pozn. překl.

je výrazem neredukovaného těla, po němž vskrytu zoufale touží. V nespoutané sexualitě se vrah obává ztracené bezprostřednosti, původní jednoty, v níž už nemůže existovat. Ona je tím mrtvým, co nyní povstává a žije. Vrah dělá ze všeho jedno tím, že vše mění v nic, protože musí zardousit jednotu, která je v něm. Oběť pro něj reprezentuje život, který vydržel odloučení; ten musí být zlomen a vesmír musí být jen prachem a abstraktní mocí.

Masová společnost

Ke kultu hvězd patří jako doplněk účinný společenský mechanismus, který srovnává do jedné roviny vše, co je nápadně odlišné. Hvězdy jsou jen šablonou pro celosvětovou konfekci a pro nůžky zákonné a ekonomické spravedlnosti, které odstraní i ty poslední vyčuhující nitky.

Dodatek

Názor, že nivelizace a standardizace lidí je na druhé straně vyvážena větší individualitou takzvaných vůdčích osobností, jak to odpovídá jejich moci, je nesprávný a sám je součástí ideologie. Současní fašističtí páni nejsou nadlidmi, ale spíše funkcemi svého vlastního reklamního aparátu, průsečíky identických reakcí bezpočtu lidí. Pokud již vůdce v psychologii dnešních mas nepředstavuje otce, ale spíše kolektivní a extrémně silnou projekci bezmocného Já do individuálních jednotlivců, tak tomu podoba vůdců opravdu odpovídá. Nikoli náhodou vypadají jako holiči, provinční herci a novinoví pisálkové. Jejich morální vliv částečně spočívá právě v tom, že jsou sami o sobě bezmocní, a podobají se tak většině lidí, pro něž jako jejich zástupci ztělesňují plnost moci, aniž jsou sami něčím jiným než prázdnými místy, na něž právě spadla moc. Nejsou ušetřeni rozpadu individuality, ale rozpadlá individualita u nich triumfuje, a tento triumf je do jisté míry kompenzací za její rozpad. Vůdci se stali beze zbytku tím, čím vždy už jaksí byli během celé buržoazní éry, totiž herci, kteří hrají roli vůdce. Rozdíl mezi individualitou Bismarcka a Hitlera je stejně malý jako mezi prózou *Gedanken und Erinnerungen* a hatmatilkou *Mein Kampf*. Důležitým prvkem v boji proti fašismu je snaha, aby nafouknutý obraz vůdce splaskl na rozměry, které

odpovídají jeho nicotnosti. Chaplinův film *Diktátor* vystihl něco podstatného, když ukázal podobnost mezi holičem z ghetta a diktátorem.

Rozpory

Od filosofů se žádá, aby morálku předložili jako systém, se zásadami a důsledky, železnou logikou, bezpečnou aplikovatelností na každé morální dilema. Toto očekávání zpravidla splnili. A i když nevytvořili žádný praktický systém, žádnou rozvinutou kazuistiku, odvodili nutnost poslouchat vrchnost přímo ze svého teoretického myšlení. Celou škálu hodnot, kterou sankcionovala již veřejná praxe, většinou zdůvodnili s veškerým komfortem diferencované logiky, zřejmosti a evidence. „Ctěte bohy na základě tradičního náboženství své země,“ říká Epikúros,²⁷ a po něm to opakuje ještě Hegel. Na filosofovi, který s takovým vyznáním váhá, se o to energičtěji požaduje, aby předložil nějaký všeobecný princip. Jestliže myšlení nechce jen znovu sankcionovat vládnoucí předpisy, musí vystupovat mnohem sebejistěji, universálněji, autoritativněji, než když jen ospravedlňuje, co již platí. Považuješ vládnoucí moc za nespravedlivou – to chceš, aby nevládla žádná moc a nastal chaos? Kritizuješ uniformizaci života a pokrok? To máme večer zapalovat svíčky a naše města mají páchnout odpadky jako ve středověku? Nelíbí se ti jatka, a to mají lidé pořád jíst jen syrovou zeleninu? Pozitivní odpověď na takové otázky, třebaže je absurdní, mívá příznivou odezvu. Politický anarchismus, reakce na současnou formu kultury, radikální vegetariánství, deviantní sekty a strany mají jistý ohlas ve společnosti. Stačí, když je jejich nauka dostatečně obecná, sebejistá, universální a imperativní. Nepřijatelnou se však stává snaha vyprostit se z onoho „Buď – anebo“, nedůvěra vůči abstraktnímu principu, vůči neomylnosti bez doktríny.

Dva mladí lidé vedou tento rozhovor:

A: Nechceš se stát lékařem?

²⁷ W. Nestle (vyd.), *Die Nachsokratiker*, Jena 1923, I, 72a., str. 195.

B: Lékaři ve svém povolání přicházejí příliš často do styku s umírajícími, takže z nich bývají cynici. Při stále větší institucionalizaci navíc lékař vůči nemocnému zastupuje podnik a jeho hierarchii. Často je v pokušení vystupovat jako soudce nad životem a smrtí. Stává se agentem velké firmy mezi spotřebiteli. To nevádí, když jde o auto, ale když je statkem, který spravuje, život a spotřebiteli jsou trpící, pak je to situace, do níž bych se nechtěl dostat. Povolání domácího lékaře je sice méně škodlivé, ale je v úpadku.

A: Takže si myslíš, že by neměli existovat žádní lékaři nebo že by se měli vrátit staří mastičkáři?

B: To jsem neřekl. Mám jenom hrůzu z toho, že bych se sám stal lékařem, zvláště takzvaným šéflékařem s velitelskou pravomocí nad velkou nemocnicí. Přesto si samozřejmě myslím, že je lepší, když jsou lékaři a nemocnice, než abychom nemocné ponechali jejich osudu. Nechci být žádným veřejným žalobcem, ale přesto mi připadá, že je mnohem horší, když si lupiči a vrahové dělají, co chtějí, než když jsou tu lidé, kteří je posílají do vězení. Justice je rozumná věc. Já proti rozumu vůbec nic nemám, snažím se jen jasně poznat, jakou má podobu.

A: Tím se dostáváš do rozporu. Vždyť sám potřebuješ, aby tu byli lékaři a soudci. Neseš proto stejnou vinu jako oni sami. Jen se nechceš zatěžovat prací, kterou za tebe udělají jiní. Tvá vlastní existence předpokládá princip, jemuž bys rád unikl.

B: To nepopírám, ale tento rozpor je nutný. Je to odpověď na objektivní rozpor společnosti. Je-li dělba práce tak diferencovaná jako dnes, je možné, že se v jednom bodě ukáže hrůza, na níž nesou vinu všichni. Pokud se bude vědomí viny šířit, nebo si ji uvědomí alespoň malá část lidí, je alespoň naděje, že ústavy pro duševně nemocné a věznice budou humanější a že soudní dvory se nakonec stanou zbytečnými. Ale to ještě není důvod, proč se chci stát spisovatelem. Chtěl bych si prostě jen udělat jasnější obrázek o hrozném stavu věcí kolem nás.

A: Kdyby ale všichni mysleli jako ty a nikdo by si nechtěl špinit ruce, pak by nebyli ani lékaři, ani soudci a svět by vypadal ještě děsivěji.

B: O tom pochybuji, neboť kdyby všichni mysleli jako já, pak by, jak doufám, odstranili nejen prostředky k boji se zlem, nýbrž i zlo samo. Lidstvo má i jiné možnosti. Já nejsem celé lidstvo a mé myš-

lenky nemohou nahradit myšlenky druhých. Morální princip, podle něhož by každé mé jednání mělo být schopno stát se obecnou maximou, je dost problematický. Přeskakuje dějiny. Proč by má nechuf stát se lékařem měla být ekvivalentem názoru, že by nikdo neměl být lékařem? Ve skutečnosti je tu přece mnoho lidí, kteří mohou být dobrými lékaři a mají reálnou šanci, že se jimi stanou. Pokud v daných mezích tohoto povolání jednají morálně, mají můj obdiv. Snad mohou dokonce přispět ke zlepšení všech těch špatných věcí, o nichž jsem mluvil, možná je však navzdory veškeré své odbornosti a morálce jen zhoršují. Má existence, jak si ji představuji, hrůza, kterou cítím, a má vůle k poznání jsou podle mne stejně oprávněné jako povolání lékaře, i když bezprostředně nemohu nikomu pomoci.

A: Kdybys ale věděl, že díky studiu lékařství můžeš jednou milovanou osobě zachránit život, zvláště kdybys o ni jinak měl přijít, nezačal bys s tímto studiem?

B: Asi ano, ale sám dobře vidíš, že jsi ve své zálibě v logické důslednosti musel sáhnout k absurdnímu příkladu, kdežto já se svou nepraktickou tvrdohlavostí a svými rozpory zůstal u zdravého rozumu.

Tento rozhovor se opakuje všude tam, kde se nějaký člověk nechce vzdát myšlení, které zpochybňuje danou praxi. Logika a důsledná racionalita je vždy na opačné straně. Jsi proti vivisekci? Potom bys neměl dýchat, neboť bys přece nepřipravil o život nějakého bacila. Logika slouží pokroku i reakci, rozhodně však realitě. Ve věku výchovy radikálně přizpůsobené realitě jsou však rozhovory stále vzácnější a neurotický partner B musí osvědčit nadlidskou sílu, aby se neuzdravil.

Vykreslení

Lidé mezi čtyřicítkou a padesátkou učiní zvláštní zkušenost. Zjistí, že u většiny těch, s nimiž vyrůstali a s nimiž udržují kontakt, nastala změna chování i myšlení. Někdo ztratí zájem o práci natolik, že jeho podnikání ztroskotá, jiný rozbije své manželství a nemůže za to jeho žena, a další zpronevěří peníze. Ale i ti, kdo nedospěli tak daleko, vykazují stopy rozkladu. Jejich řeči jsou stále povrchnější, plytčí,

pošetilejší. Zatímco stárnoucí člověk se u svých vrstevníků dříve setkával s duchovní svježostí, nyní se cítí téměř jediný, kdo má dobrovolně o něco zájem.

Zpočátku má sklon vidět vývoj svých vrstevníků jako něco nahodilého. Náhodou se změnili k horšímu právě oni. Snad se to týká jen této generace, kterou postihl zvláštní vnější osud. Nakonec zjistí, že tuto zkušenost již udělal, ale z jiného úhlu: totéž jako mladý člověk vnímal u dospělých. Což tenkrát nebyl přesvědčen, že u těch či oněch učitelů, strýců a tet, přátel rodičů, později u universitních profesorů nebo u učňovského mistra není něco v pořádku?! Buď se chovali komicky, nebo jejich přítomnost byla nudná a tíživá.

Tenkrát si z toho nedělal těžkou hlavu, chápal inferioritu dospělých prostě jako přírodní danost. Nyní se mu to potvrzuje: za daných poměrů vede existování, při němž se podržují jednotlivé technické či intelektuální dovednosti, již ve středním věku ke kreténismu. Výjimkou nejsou ani světáci. Je to, jako by lidé byli předčasným úpadkem trestáni za to, že zradili naděje svého mládí a přivykli světu.

Dodatek

Dnešní rozpad individuality vede nejen k tomu, abychom tuto kategorii chápali jako historickou, ale také zpochybňuje její pozitivní povahu. Bezpráví, jemuž bylo individuuum vystaveno, bylo ve fázi konkurence jeho vlastním principem. To se však týká nejen funkce jednotlivce a jeho partikulárních zájmů ve společnosti, ale také vnitřní kompozice individuality samotné. Jejím hlavním rysem byla tendence k emancipaci člověka, zároveň je však výsledkem právě těch mechanismů, od nichž se lidstvo musí emancipovat. Nezávislost a nesrovnatelnost individua je podnětem ke krystalizaci odporu vůči slepé, utlačující moci iracionálního celku. Tento odpor byl však historicky umožněn pouze slepotou a iracionalitou onoho nezávislého a nesrovnatelného individua. Na druhé straně je však to, co se staví na odpor vůči celku jako nepodmíněně partikulární, nadále nereflexivně uvězněno v existující skutečnosti. Radikálně individuální, nezrušitelné rysy člověka jsou tvořeny vždy dvojím, jednak tím, co vládnoucí systém nemůže nikdy zcela polapit, co šťastně přežívá, a jednak stopou zmrzačení, které systém způsobuje svým členům. V těchto rysech se přepjatým způsobem opakují základní vlastnosti systému: v hrabivosti se například opakuje zajištěné vlastnictví,

v chorobné domýšlivosti nereflekovaná sebezáchova. Tyto rysy sice pomáhají individuu odolat tlaku přírody a společnosti, nemoci a bankrotu, ale právě proto se stávají něčím vynuceným. Ve své nejnvtřnější komůrce naráží individuum na stejnou moc, před níž chce utéci do svého nitra. Jeho útěk je proto beznadějnou chimérou. Tuto kletbu individuace osvětlují Moliérovky komedie, stejně jako Daumierovy kresby; nicméně nacionální socialisté, kteří individuum škrtají, se na oné kletbě spokojeně pasou a jako svého klasického malíře etablojí Spitzwega.

Ztvrdlé individuum reprezentuje to lepší jen ve vztahu ke ztvrdlé společnosti, nikoli absolutně. Sám v sobě pocífuje hanbu za to, co kolektiv stále znovu dělá jednotlivci a co se děje, když už žádný jednatel neexistuje. Odosobnění přísluhovači dneška jsou přímými potomky lékárníků podléhajících splínu, vášnivých pěstitelů růží a politických trpaslíků dřívějšíka.

Filosofie a dělba práce

Není těžké poznat, jaké místo má věda ve společenské dělbě práce. Má za úkol co nejvíce hromadit fakta a jejich funkční souvislosti. Jejich uskladnění musí být přehledné. Věda má jednotlivým průmyslovým odvětvím umožnit, aby ihned našla žádané intelektuální zboží v požadované kvalitě. Uskladňování již do značné míry probíhá s ohledem na jednotlivé průmyslové obory.

Materiál mají poskytnout také historická díla. Možnost jeho využití nelze hledat bezprostředně v průmyslu, ale nepřímou v administrativní sféře. Stejně jako již Machiavelli psal pro potřebu knížat a republik, tak se dnes pracuje pro ekonomické a politické výbory. Historická forma se ovšem stala překážkou, historický materiál je lepší hned od začátku pořádat z hlediska určitého administrativního úkolu: stejně jako manipulace s cenami zboží nebo s náladami mas. Zájem o tuto činnost neprojevuje pouze správa a průmyslová koncorcia, ale také odbory a strany.

Oficiální filosofie slouží vědě, která takto funguje. Jako svého druhu taylorismus ducha má přispět ke zlepšení jeho produkčních metod, racionalizovat hromadění poznatků, znemožnit plýtvání intelektuální energií. V dělbě práce je jí přiděleno místo stejným způsobem

jem jako chemii nebo bakteriologii. Těch několik pozůstatků filosofie, které znovu vybízejí ke středověkému uctívání Boha a k nazírání věčných podstat, se na světských universitách ještě tolerují, protože tyto pozůstatky jsou tak reakční. Další si pěstují ještě několik historiků filosofie, kteří neúnavně přednášejí o Platónovi a Descartovi, ale dodávají, že už zastarali. K nim se tu a tam připojuje nějaký veterán sensualismu nebo zasloužilý personalista. Ti se zaměstnávají tím, že pole vědy zbavují plevele dialektiky, která by jinak mohla vyrůst příliš vysoko.

Ale na rozdíl od představ těch, kdo ji spravují, znamená filosofie myšlení, které nekapituluje před vládnoucí dělbou práce a nenechá se od ní úkolovat. Existující společenská skutečnost zdolává člověka nejen fyzickým násilím a materiálními zájmy, ale také nesmírně mocnou sugescí. Filosofie není syntéza, základní či zastřešující věda, nýbrž snaha odolat sugesci, pevné rozhodnutí trvat na intelektuální a skutečné svobodě.

Nicméně dělba práce, jak se vyvinula pod panstvím, tu není ani v nejmenším ignorována. Filosofie u ní pouze vidí lež, že jí nelze uniknout. Protože se nenechá hypnotizovat tím, co je mnohem silnější, může ji sledovat do všech koutů společenské mašinérie, kterou *a priori* ani nemá vzít útokem, ani jí jinak řídit, nýbrž jí má pojmut tak, aby se její pojetí vymanilo z kletby, kterou tato mašinérie uskutečňuje. Kdyby si úředníci, které si průmysl platí ve svých intelektuálních centrech, na universitách, v církvích a v novinách, vyžádali na filosofii zprávu o tom, jaké jsou její principy, jimiž legitimuje své hledání, uvedli by jí tím do krajních rozpaků. Filosofie neuznává žádné abstraktní normy nebo cíle protikladné těm, které se již uplatňují. Její svoboda vůči sugestivnosti existující společenské skutečnosti spočívá právě v tom, že akceptuje buržoazní ideály, aniž vyslovuje svůj nesouhlas, ať už jsou to ty, které třeba ještě zástupci existující skutečnosti v překroucené podobě vyhlášují, nebo ty, v nichž lze ještě navzdory veškeré manipulaci rozpoznat objektivní smysl technických i kulturních institucí. Filosofie věří, že dělba práce je tu pro lidi, a věří, že pokrok vede ke svobodě. Proto se s danou dělbou práce a existujícím pokrokem snadno dostává do konfliktu. Snaží se svým jazykem vyjádřit rozpor víry a skutečnosti, a přitom se drží v těsné blízkosti časově podmíněných fenoménů. Na rozdíl od novin pro ni nemá gigantické masové vraždění větší váhu než

zabití několika duševně nemocných. Nevěnuje intrikám státníka koketujícího s fašismem více pozornosti než malému lynčování, ani neupřednostňuje bombastické reklamy filmového průmyslu před intimním pohřebním oznámením. Filosofii jsou cizí sympatie s velikostí. V tomto smyslu je jí existující skutečnost vzdálená, a zároveň srozumitelná. Hlas filosofie náleží předmětu, i když bez jeho vůle; filosofie je hlasem rozporu, který by bez ní nebyl slyšitelný, a proto by mlčky triumfoval.

Myšlenka

Skutečnost, že pravda nějaké teorie je totéž jako její produktivita, je samozřejmě omyl. Mnozí lidé, jak se zdá, to však pojmají opačně. Mají za to, že pro teorii není nutné používat myšlení, a že si je má proto ušetřit. Každé vyjádření nesprávně vykládají jako poslední slovo, jako příkaz nebo tabu. Před myšlenkou se sklánějí jako před Bohem, nebo ji napadají jako modlu. Vůči myšlence nejsou svobodní. Jedním ze základních rysů pravdy však je, že na ní člověk participuje jako činný subjekt. I když naslouchá větám, které jsou samy o sobě pravdivé, jejich pravdu objeví jen tak, že při tom myslí a myšlení dále rozvíjí.

Onen fetišismus myšlenky se v dnešní době projevuje drastickým způsobem. Člověk se má zodpovídat za myšlenku, jako by myšlenka byla bezprostředně činem. Proto se netoleruje pouze slovo, které chce zasáhnout moc, nýbrž i slovo, které ohmatává, experimentuje, hraje si s možností omylu, hýbe se. Ale být nehotové a vědět to – to je také rys myšlení, a zvláště toho, s nímž stojí za to zemřít. Věta, že pravda je celek, se ukazuje jako totožná s jejím opakem, že pravda vždy existuje pouze jako část pravdy. Nejubožejší omluvou, kterou intelektuálové našli pro katy – a posledním desetiletí v tom nelenili –, tedy tou opravdu nejubožejší omluvou je to, že myšlenka, kvůli níž byla oběť zavražděna, byla chybná.

Člověk a zvíře

Idea člověka se v evropských dějinách vyjadřuje skrze odlišení od zvířete. Zvířata svou nerozumností dokazují důstojnost člověka. To-

hoto protikladu se vytrvale a jednohlasně dovolávali všichni, kdo tu byli před buržoazním myšlením – staří Židé, stoikové a církevní otcové, středověk i novověk –, takže se jako máloco stal základní součástí západní antropologie. A je přijímán i dnes. Behavioristé na něj zapoměli jen zdánlivě. Když na lidi aplikují stejná schémata a výsledky, které si ve svých děsivých fyziologických laboratořích vynucují na bezbranných zvířatech, vyjevují tento rozdíl zvlášť vynalézavým způsobem. Závěr, který vyvozují ze zmrzačených zvířecích těl, se nehodí na zvířata žijící na svobodě, nýbrž na dnešního člověka. Tím, čeho se dopouští na zvířeti, člověk ukazuje, že ze všech živých bytostí je to pouze on, kdo dobrovolně funguje tak mechanicky, slepě a automaticky jako šhubání spoutané zvířecí oběti, kterou odborník používá ke svému pokusům. Profesor u pitevního stolu toto šhubání vědecky definuje jako reflexy, věštec u oltáře je prohlašoval za znamení svých bohů. Rozum, který patří člověku, postupuje nemilosrdně; zvíře, z něhož vyvozuje zakrvavený závěr, má jen nerozumnou hrůzu, puzení k útěku, který je mu znemožněn.

Co nemá rozum, to se nedostává ke slovu. Držení rozumu, které vládne ve viditelných dějinách, je však dostatečně výmluvné. Celá země vydává svědectví o slávě člověka. Vládu rozumu na sobě nerozumná zvířata zakoušela po celou dobu lidských dějin: ve válce i v míru, v aréně i na jatkách, od pomalé smrti mamuta, kterého pomocí prvního plánování přemohly primitivní lidské tlupy, až po dnešní neustávající vykořisťování zvířecího světa. Tento viditelný proces zakrývá katům proces neviditelný: život bez světla rozumu, existenci zvířat samotných. Ta by byla pravým tématem psychologie, neboť pouze život zvířat probíhá podle duševních podnětů; tam, kde má psychologie osvětlit lidskou psychiku, jsou lidské bytosti již poškozené. Tam, kde se mezi lidmi volá na pomoc psychologie, tam se nevelký prostor bezprostředních vztahů zmenšil ještě více, a také v něm se lidé zvětčují. Uchylovat se k psychologii, abychom porozuměli jiným, je nestoudné, vysvětlovat jí vlastní motivy je sentimentální. V psychologii zvířat se však její předmět dostal mimo zorné pole, při šikanování zvířat v pastech a labyrintech se zapomělo na to, že mluvit o duši a jejím poznání je třeba právě a jedině vzhledem ke zvířatům. Také Aristotelés, který zvířatům přisuzoval jistotu, i když inferiorní duši, se však raději zabýval jejich těly, částmi, pohybem a plozením než jejich vlastní existencí.

Svět zvířat je nepojmový. Není tu žádné slovo, které by umožňovalo zachytit v toku jevů něco identického, v různých exemplářích tentýž rod, v měnících se situacích tutéž věc. I když zvířatům nechybí schopnost opětovného poznání, identifikace je omezena na to, co je předem určeno vitálními funkcemi. V toku věcí není nic, co by bylo trvale fixováno, a přesto všechno zůstává jedním a týmž, protože tu neexistuje žádné ustálené vědění o minulosti a žádný jasný pohled do budoucnosti. Zvíře slyší na jméno a nemá žádné Já, je uzavřeno do sebe, a zároveň zcela vystaveno působení okolního světa, vždy je tu nějaké nové puzení a žádná myšlenka, která by je přesáhla. Nepřítomnost útechy není u zvířete vyvážena zmírněním strachu, chybějící vědomí štěstí není vynahrazeno absencí smutku a bolesti. Aby štěstí bylo substanciální, to znamená aby existování před sebou vidělo smrt, k tomu je třeba identifikující paměti, utěšujícího poznání, náboženské či filosofické myšlenky, zkratka pojmu. Existují i šťastná zvířata, ale jak krátkodeché je toto štěstí! Život zvířete, do něhož nevstupují osvobozující myšlenky, je ponurý a depresivní. Únik ze svíravě prázdne existence vyžaduje odpor, jehož páteří je řeč. I to nejsilnější zvíře je v tomto ohledu nekonečně slabé. Schopenhauerova definice života, podle níž se kyvadlo života pohybuje mezi bolestí a nudou, mezi bodovými okamžiky utišeného pudu a nekonečnou touhou, se hodí právě pro zvíře, neboť to není schopno čelit osudu skrze poznání. V duši zvířete se objevují dílčí pocity a potřeby, které má i člověk, dokonce i prvky ducha, jsou však bez opory, kterou poskytuje jen organizující rozum. Nejlepší dny míjejí v rychlých proměnách jako sen, který zvíře stěží dovede odlišit od bdění. Postrádá schopnost jasně přejít od hry k vážným věcem, šťastně se probudit z tíživého snu do skutečnosti.

V národních pohádkách se často opakuje motiv proměny člověka ve zvíře, a tato proměna se líčí jako trest. Být zaklet ve zvířecím těle je jako být zatracen. Dětem a lidem vůbec jsou takové metamorfózy bezprostředně srozumitelné a povědomé. Rovněž víra nejstarších kultur v převtělování duší chápala podobu zvířete jako trest a utrpení. Němá divokost v pohledu zvířete představuje onu hrůzu, kterou lidé zakoušeli, když se obávali této přeměny. Každé zvíře je mementem bezedného neštěstí, které zažívali v prehistorii. Pohádky vyjadřují zlou předtuchu člověka. Zatímco princů v nich zůstal rozum, takže byl v určitém okamžiku schopen vyprávět o svém utrpení

a mohla ho zachránit nějaká víla, pak nedostatek rozumu zvíře navždy připoutává k jeho podobě, ledaže snad člověk, který se s ním ztotožní na základě své minulosti, neobjeví spásnou formuli, a nakonec jí obměkčí kamenné srdce nekonečna.

Péče o nerozumné zvíře je však pro rozumného muže zbytečným plýtváním času. Západní civilizace ji přenechala ženám. Ty se svým vlastním vkladem nijak nepodílejí na schopnostech, z nichž vznikla tato civilizace. Je to muž, kdo musí ven do nepřátelského světa, kdo musí jednat a bojovat. Žena není subjekt. Nic neprodukuje, nýbrž se stará o produkující, je živoucím pomníkem dávno zašlých dob uzavřené domácí ekonomiky. Z dělby práce, kterou jí vnutil muž, měla jen malý prospěch. Stala se ztělesněním biologické funkce, obrazem přírody, jejíž potlačení založilo slávu této civilizace. Po tisíciletí tato civilizace snila o ovládnutí bezmezné přírody, o proměně kosmu v nekonečné loviště. Podle toho byla v mužské společnosti vytvořena idea člověka. V tom spočívá smysl rozumu, jímž se pyšnil. Žena byla menší a slabší, mezi ní a mužem byl rozdíl, který nemohla překonat, rozdíl daný přírodou, to, co je v mužské společnosti největší hanbou a ponížením. Kde je pravým cílem ovládnutí přírody, tam představuje biologická slabost stigma, cejch, jímž příroda označila slabé a jenž působí jako výzva k agresí. Církev, která v průběhu dějin nezmeškala jedinou příležitost, populární instituce, ať už šlo o otroctví, křížácké výpravy nebo lidové pogromy, i přes Ave Maria navázala na Platónovo hodnocení ženy. Obraz bolestiplné Matky Boží byl ústupkem pozůstatkům matriarchátu. Přesto však církev inferioritu ženy, kterou měl tento obraz zpochybnit, zároveň s jeho pomocí sankcionuje. Legitimní syn církve, de Maistre, volá: „Stačí jen, když v křesťanské zemi do jisté míry oslabíme vliv božského zákona tím, že svoboda, která z toho pro ženu vzejde, bude trvat i nadále, a brzy uvidíme, jak tato vznešená a dojemná svoboda degeneruje v necudnost. Ženy by se staly zhoubným nástrojem všeobecného úpadku, který by v krátké době zasáhl životně důležité části státu. Stát by se začal rozkládat a s jeho nezadržitelným rozkladem by se šířila hanebnost a hrůza.“²⁸ Tím prostředkem, který

²⁸ J. de Maistre, *Eclaircissement sur les sacrifices*, in: *Oeuvres*, V, Lyon 1892, str. 322 n.

spolčení feudální čachráři použili k terorizování obyvatelstva, když se cítili v nebezpečí, byly čarodějnické procesy, jež však byly zároveň oslavou a potvrzením mužského panství nad prehistorickými matriarchálními a mimetickými vývojovými stupni. Autodafé byla pohanskou oslavou, hranicí církve, triumfem přírody ve formě sebezáchovného rozumu, oslavou panství nad přírodou.

Buržoazie těžila z ženské počestnosti: obranné reakce ze strany matriarchální vzpoury. Žena, představitelka celé vykořisťované přírody, byla přijata do světa panství, ale jako zlomená bytost. Ve své spontánní podřízenosti je zrcadlem, v němž vítěz vidí své vítězství: porážka se v něm zrcadlí jako oddanost, zoufalství jako krásná duše, pohaněné srdce jako milující náruč. Příroda si u pána tvorstva vydobývá úctu jen za cenu radikálního odloučení od praxe, za cenu návratu do zakletého kruhu. Umění, mravnost, vznešená láska, to jsou masky přírody, v nichž se ve změněné podobě vrací a vyjadřuje jako svůj vlastní protiklad. Prostřednictvím svých masek nabývá řeči; ve své zdeformovanosti vyjevuje svou podstatu; krása je had, který ukazuje ránu, kde byl kdysi osten. Za mužským obdivem krásy však stále číhá hlasitý smích, nestydatý výsměch, barbarská obscénnost potentního, s nímž muž otupuje skrytou úzkost, že je sám vydán impotenci, smrti, přírodě. Poté, co zmrzačení blázní, jejichž poskakování a čapky s rolničkami kdysi vyjadřovaly melancholické štěstí zlomené přírody, byli zbaveni služby králům, byla ženě svěřena plánovitá péče o krásu. Moderní ženské puritánky se tohoto poslání dychtivě chopily. Naprosto se identifikovaly s tím, co se dělo, nikoli s divokou, nýbrž s domestikovanou přírodou. To, co se u žen zachovalo jako pozůstatky ovívání, zpěvu a tance římských otrokyň, to se v Birminghamu s konečnou platností redukovalo na hru na klavír a ruční práce, až byly zkultivovány i ty nejposlednější zbytky ženské nespoutanosti a staly se z nich znaky patriarchální civilizace. Pod tlakem všudypřítomné reklamy se pudr a rtěnka, které původně užívaly kurtizány, staly atributem péče o pleť, koupací úbor pak atributem hygieny. Tomuto procesu nelze uniknout. Už jen to, že vzniká v plně organizovaném systému panství, dává i lásce tovární značku. V Německu ženy projevují poslušnost vůči existující skutečnosti svou promiskuitou, stejně jako ji kdysi projevovaly počestností, své podřízení vládnoucímu rozumu dokazují svým nespoutaným sexuálním životem.

Fosilií buržoazního vysokého oceňování ženy, která přežila do současnosti, je fúrie. Svým hašteřením již od pradávna vykonává ve vlastním domě pomstu za soužení, které postihlo její pohlaví. Pokud se jí neprojeví náležitá úcta, osopí se tato zlá stařena, i mimo dům, na roztržitého člověka, který před ní zapomene povstat, a srazí mu klobouk z hlavy. V politice vždy chtěla, aby se za cokoli stínaly hlavy. Je to buď reminiscence na nomádskou minulost, nebo se ve svém bezmocném vzteku snaží předstihnout muže a jeho řád. Ženská krvežíznivost při pogromech převyšuje mužskou. Utlačovaná žena přežívá tuto epochu jako fúrie a ukazuje škleb zmrzačené přírody i v době, v níž panství již modeluje trénované tělo obou pohlaví, v jehož uniformitě se škleb rozplynul. Na pozadí této masové produkce se spílání fúrie, která si alespoň zachovala vlastní odlišnou tvář, stává znakem humanity, ošklivost stopou ducha. Jestliže v minulých staletích byla znamením porobení dívek melancholie a oddaná láska, a dívka ztělesňovala odcizený obraz přírody, estetickou kulturní věc, pak fúrie nakonec objevila nové ženské povolání. Aktivně vystopovává kulturní cíle jako sociální hyena. Je ctižádnostivá a baží po počtách a publicitě, ale její cit pro mužskou kulturu se ještě nerozvinul natolik, aby se ve svém trápení nepřehmátla a neukázala, že v civilizaci mužů ještě není doma. Ve své osamocení hledá útočiště v konglomerátech vědy a magie, ve směšné směsi ideálů tajného rady a nordické věštkyne. Cítí se být vtažována do neštěstí. Poslední ženská opozice vůči duchu mužské společnosti se rozpadá v močálu malého čachrářství, na schůzkách tajných společností a při provozování koníčků a věnuje se perverzní agresivitě *social work* a theosofickému tlachání. S jistou zlomyslností se uplatňuje v dobročinnosti a Christian Science. V tomto močálu se solidarita s živými tvory nevyjadřuje ani tak ve spolku na ochranu zvířat, jako spíše v neobuddhismu a v pekingských palácových psíčcích, jejichž deformovaná tvář, dnes stejně jako na starých obrazech, připomíná tvář bláznů, kteří byli zatlačeni pokrokem. Rysy tohoto psíka, stejně jako nekoordinované poskakování hrbáče, reprezentují stále ještě zmrzačenou přírodu, zatímco masový průmysl a masová kultura nás již naučily utvářet těla ochočených zvířat, stejně jako lidí, podle vědeckých metod. Unifikované masy si svou vlastní transformaci, na níž se samy podílely, uvědomují tak málo, že již nepotřebují její symbolické znázornění. V novinách,

jejichž titulní strany zaplňují hrůzné slavné lidské činy, si lze mezi zprávami na druhé a třetí straně občas přečíst o požárech v cirkusu a otrávení slonů. Zvířata se připomínají tehdy, když jejich poslední exempláře, spřízněné se středověkými blázný, zanikají v nekonečných mukách, což je stejné jako ztráta kapitálu pro vlastníka, který ve věku betonových staveb nebyl schopen své vlastnictví zajistit před požárem. Velká žirafa a moudrý slon jsou „oddities“,²⁹ které nepobaví chytřejšího školáka. V Africe, v poslední zemi, která se marně snažila chránit prořídla stáda zvířat před civilizací jsou překážkou pro přistávání bombardérů v moderní válce. Proto jsou vyhubena zcela. V zemi, která se racionalizovala, již estetické podrážení ve skutečnosti není zapotřebí. Démoni se vyhánějí tím, že se do lidí bezprostředně vtlučkají příslušné šablony. Panství již nepotřebuje žádné numinózní obrazy, ty produkuje průmyslově, a prostřednictvím takto vyprodukovaných obrazů má do lidských bytostí mnohem spolehlivější přístup.

Deformace, která patří k podstatě každého uměleckého díla, stejně jako zmrzačení dodává lesku ženské kráse, neboť znázorňuje zranění, v němž ovládnutá příroda rozpoznává sama sebe, opět začíná praktikovat fašismus, ale nikoli jako zdání. Obojí se bezprostředně provádí na odsouzených. V této společnosti již neexistuje žádná oblast, v níž by se panství deklarovalo jako rozpor (jako je tomu v umění), není tu žádné zdvojení, které by vyjadřovalo znetvoření. Takové vyjádření však dříve nebylo spojeno jen s krásou, ale také s myšlením, duchem a jazykem samotným. Jazyk dnes počítá, označuje, prozrazuje, ponouká k vraždě, ale nic nevyjadřuje. Kulturní průmysl má své exaktní měřítko, jehož se může držet mimo sebe, stejně jako věda: fakta. Filmové hvězdy jsou experty, jejich výkony protokoly přirozeného chování, klasifikacemi různých reakcí; režiséři a spisovatelé vyrábějí modely adaptovaného chování. Precizní práce kulturního průmyslu vylučuje deformaci jako pouhou chybu, náhodu, jako to špatné subjektivní a přirozené. Odchylka musí mít praktický důvod, který ji začleňuje do rozumu. Až pak se odpouští. Poté, co se příroda stala zrcadlem panství, vymizelo tragické, stejně

²⁹ Zvláštnosti. – Pozn. překl.

jako komické. Páni dávají dohromady tolik vážnosti, kolik je jí třeba k překonání odporu, a tolik humoru, kolik vidí zoufalství. Duchovní požitek byl spjat s reprezentujícím utrpením, ale páni si dnes hrají s hrůzou samotnou. Vznešená láska závisela na tom, že slabost se na kráse ženy projevovala jako síla, páni však bezprostředně závisejí na síle: idolem společnosti je dnes zmužilá tvář ušlechtilého vzhledu. Žena tu je, aby pracovala, rodila děti, nebo aby svou atraktivností zvyšovala prestiž svého muže. Nestrhává muže k excitovaným projevům obdivu. Projev obdivu opět přechází v sebelásku. Svět se svými účely potřebuje celého muže. Nikdo se již nemůže darovat, musí zůstat uvnitř sebe. Příroda je však pro praxi tím, co je tam venku a dole pod námi, jako to, co je v řeči lidu děvče pro vojáka. Cit je nyní vyhrazen moci, která se k sobě vztahuje jako moc. Muž skládá zbraně před mužem, chladným a temně nehybným, jako to dříve dělala žena. Stává se ženou, která hledí na svého pána. Ve fašistickém kolektivu s jeho týmy a pracovními tábory je od raného mládí každý uvězněn ve své samotě. To je živná půda homosexuality. Zvíře má mít vznešené rysy. Výrazná lidská tvář s hanbou upomínající na svůj původ v přírodě a na její moc neodolatelně vybízí už jen ke kvalifikovanému zabíjení. Karikatury Židů to věděly odedávna a ještě i Goethova averze vůči opicím ukazuje meze jeho humanity. Jestliže průmysloví magnáti a fašističtí vůdci mají kolem sebe nějaká zvířata, pak to nejsou žádní pinčlové, nýbrž dánské dogy a lvíčata. Hrůza, kterou vzbuzují, má okořeňovat moc. Vražedný fašistický kolos je vůči přírodě tak slepý, že ve zvířeti vidí pouze prostředek ponížení člověka. Platí o něm to, co Nietzsche neprávem vyčítal Schopenhauerovi a Voltairovi, že totiž uměli „přidat svou nenávist vůči určitým věcem a lidem do hávu milosrdenství vůči zvířatům“.³⁰ Základem fašistického uctívání zvířat, přírody a dětí je vůle k pronásledování. Lhostejné pohazení dítěte nebo zvířete znamená: tato ruka ho může zničit. Něžně hladí jednu oběť, než druhou sraží k zemi, a její volba nemá co dělat s vlastní vinou oběti. Toto mazlení ilustruje, že před mocí jsou na tom všichni stejně, že nemají žádnou vlastní hodnotu. Tvor je pro krvavý účel panství pouhým materiálem. Vůdce s nevin-

³⁰ F. Nietzsche, *Radostná věda*, str. 103.

nými nakládá tak, že jedny vybírá, aby mu sloužili, kdežto druhé, rovněž bez ohledu na jejich zásluhy, nechává zabít. Příroda je špinavá. Právo na své straně má pouze protřelá síla, která ví, jak přežít. Ona sama je opět jen přírodou, celá promyšlená mašinerie moderní průmyslové společnosti je pouhou přírodou, která trhá na kusy sama sebe. Není tu již žádné médium, které by tento rozpor vyjadřovalo. Ten se dovršuje s upjatou vážností světa, z něhož zmizelo umění, myšlenka, negativita. Lidé jsou sami sobě i přírodě tak odcizeni, že vědí už jen to, k čemu se potřebují a co si navzájem páchají. Každý je faktorem, subjektem nebo objektem nějaké praxe, něčím, s čím se musí, nebo již nemusí počítat.

V tomto světě oprostěném od zdání, v němž se lidé po ztrátě reflexe opět stali nejchytřejšími zvířaty, která si podrobují zbytek universa, pokud se právě navzájem netrhají na kusy, se ohled ke zvířatům považuje nejen za sentimentální, nýbrž za zradu na pokroku. Göring vycházející z pravé reakcionářské tradice spojil ochranu zvířat s rasovou nenávistí, luthersko-německou zálibu v radostném zabíjení s vybranými způsoby aristokratického lovců. Nepřátelské tábory jsou jasně odlišeny; kdo bojuje proti Hearstovi a Göringovi, hájí Pavlova a vivisekci, kdo se zdráhá zařadit do jednoho z táborů, je lovnou zvěří pro obě strany. Má naslouchat rozumu. Volba je dána předem a nevyhnutelně. Kdo chce změnit svět, nesmí za žádnou cenu skončit v oné bažině malého čachrářství, kde vedle proroků tlejí i političtí sektáři, utopisté a anarchisté. Intelektuál, jehož myšlení by nebylo spjato s žádnou účinnou historickou silou, a ke své orientaci by neužívalo ani jednoho z pólů, k nimž je nasměrována industriální společnost, by ztratilo substanci, jeho myšlení by nemělo půdu pod nohama. Rozumné je prý skutečné. Kdo se na něm nepodílí, říkají i progresivní lidé, nepomůže vůbec nikomu. Všechno závisí na společnosti, i to nejpřesnější myšlení se musí upsat silným společenským tendencím, nemá-li se stát pouhým rozmarem. Toto chápání spojuje všechny obhájce reality; hlásí se k lidské společnosti jako k masovému čachrářství v přírodě. Slovo, které nesleduje cíle nějakého odvětví této společnosti, v ní probouzí nezměrný hněv. To dává tušit, že je tu ještě hlas, který říká, že to, co pouze je, má být zrušeno: je to příroda, o níž se šíří tolik lží ze strany těch, kdo se orientují nacionalisticky nebo folkloristicky. Kde jeho zvuk na okamžik přeruší tlampače lží, tam se rozezná jimi překřikovaná hrůza,

kteřá, stejně jako v každém zvířeti, žije i v racionalizovaném a zlomeném srdci. Tendence, které tímto slovem pronikají na světlo, jsou všudypřítomné a slepé. Příroda sama o sobě není ani dobrá, jak si to přejí staří romantikové, ani vznešená, jak si to přejí romantikové noví. Jako předobraz a cíl je tím, co se staví proti duchu, totiž lži a bestialitou. Teprve jako poznaná se stává toužením vezdejšího bytí po jeho míru, oním vědomím, které od počátku podněcovalo k neomylnému odporu proti vůdci a kolektivu. Vládnoucí praxi a její neuniknutelné alternativy neohrožuje příroda, s níž praxe spíše splývá, nýbrž to, že příroda se připomíná.

Propaganda

Propaganda za účelem změny světa, jaký nesmysl! Propaganda vytváří z řeči nástroj, páku, stroj. Propaganda fixuje podobu lidí, jak se utvořila ve společenském bezpráví, tím, že je uvádí do pohybu. Počítá s tím, že s nimi může počítat. V nejhlubším nitru každý ví, že tento prostředek dělá z něho samého pouhý prostředek jako v továrně. Hněv, který v sobě cítí, když na ni slyší, je starým hněvem na jho, jímž roste tušení, že východisko, které ukazuje propaganda, je falešné. Propaganda manipuluje s lidmi; kde vykřikuje: chceme svobodu, tam si protiřečí. Neoddělitelně k ní patří prolhanost. Společensví lži je to, v němž si jde na základě propagandy vstříc vůdce a ti, kdo jsou vedeni, i když obsahy jako takové jsou správné. I pravda se pro propagandu stává pouhým účelovým prostředkem, jak získat stoupence, falšuje ji už tím, že si ji bere do úst. Skutečný odpor proto nemá žádnou propagandu. Propaganda je nepřitelem člověka. Předpokládá, že zásada: politika má vycházet ze společného náhledu na věci, je pouhou frází.

Ve společnosti, která obezřetně klade meze hrozícímu nadbytku, si propaganda zaslouží to, co se každému doporučuje ve vztahu k druhým, totiž nedůvěru. Varování před obchodní reklamou, že žádná firma nic nedává zadarmo, platí všude, zvláště pak pro moderní fúzi obchodu a politiky. Míra vychvalování stoupá s úbytkem kvality, ostatně jako Rolls-Royce je Volkswagen odkázaný na reklamu. Zájmy průmyslu a spotřebitelů nejsou v souladu ani tam, kde chce průmysl skutečně něco nabídnout. Dokonce i propaganda zaměřená

na svobodu může být matoucí, pokud musí nivelizovat diferenci mezi teorií a partikulárními zájmy oslovených. V Německu fašismus zabité dělnické vůdce ošidil i o pravdu jejich vlastní akce, protože fašismus solidaritu usvědčil ze lži tím, že prováděl selektivní pomstu. Když je intelektuál v táboře umučen k smrti, dělníkům venku se nepovede o nic hůř. Pro Ossietzkého a proletariát nebyl fašismus totéž. Propaganda podvedla jednoho i druhého.

Ano, ovšem, podezřelé není představovat skutečnost jako peklo, nýbrž výzva k vylomení se ze skutečnosti, která se stala rutinou. Je-li dnes někdo, k němuž má smysl se obracet, pak to nejsou ani takzvané masy, ani jednotlivci, který je bezmocný, nýbrž pomyslňý svědek, jemuž toto vše zanecháváme, aby to nezahynulo spolu s námi.

Ke genezi hlouposti

Pravým symbolem inteligence je šnečí růžek s „hmatovým znakem“, jímž, smíme-li věřit Mefistofelovi,³¹ také čichá. Před překážkou se růžek ihned stáhne do ochranné ulity těla, opět se sjednotí s celkem, a teprve poté se opět váhavě vysune ven a osamostatní se. Pokud ještě zůstalo nějaké nebezpečí, opět se ztratí a svůj další pokus uskuteční se zvýšenou opatrností. Duchovní život je ve svých počátcích nekonečně křehký. Vnímavost šneka je závislá na svalů a svaly ochabnou, jakmile je jejich hra něčím omezena. Tělo ochromuje fyzické poranění, ducha ochromuje strach. Na počátku od sebe obojí nelze oddělit.

Vyšší živočichové dospěli k větší svobodě, jejich existence svědčí o tom, že jejich tykadlo se kdysi natáhlo novým směrem a nestáhlo se zpět. Každý živočišný druh je pomníkem nesčetného množství jiných, jejichž pokus vyvíjet se byl zmařen hned na začátku; druhy, které podlely strachu v okamžiku, kdy se jejich tykadlo začalo pohybovat ve směru jejich možného vývoje. Potlačování vývojových možností kvůli bezprostřednímu odporu okolní přírody později pokračuje uvnitř živočichů, poté co strach způsobuje zakřívání orgá-

³¹ J. W. Goethe, *Faust*, I, přel. O. Fischer, Praha 1965, str. 199.

nů. V každém zvědavém pohledu nějakého zvířete probleskuje nový tvar života, který by mohl vzejít z daného druhu, k němuž individuální bytost náleží. V bezpečí staré formy existence nedrží živočicha pouze jemu vtištěný charakter. Onen pohled objevuje moc, která brzdí první kroky k překročení daného stupně života, moc starou miliony let, jenž živočichy odedávna připoutává k jejich stupni. Tento první nahmatávající pohled je vždy snadné zlomit, podpírá jej dobrá vůle, křehká naděje, ale žádná konstantní energie. Zvíře tváří v tvář směřování, z něhož bylo definitivně zaplašeno, se stává plachým a hloupým.

Hloupost je jizva zranění. Může se vztahovat na jednu aktivitu z mnoha jiných, na všechny aktivity praktické i duchovní. Každá parciální hloupost vyznačuje u člověka místo, kde byla v raných fázích individuálního vývoje hra svalů zablokována, místo aby byla povzbuzena. Toto zablokování zprvu podněcuje marné opakování neorganizovaných a nemotorných pokusů. Nekonečné otázky dítěte jsou vždy již příznakem nějaké skryté bolesti, první otázky, na něž nenašlo žádnou odpověď a které nedokáže správně formulovat.³² Opakování se částečně podobá hravému zkoušení, jako když pes stále znovu a znovu vyskakuje na dveře, které ještě neumí otevřít, a je-li klika příliš vysoko, nakonec toho nechá; a částečně je výsledkem beznadějněho nutkání, jako když lev v kleci donekonečna přechází sem a tam nebo jako když neurotik opakuje obrannou reakci, která se už jednou ukázala jako marná. Je-li u dítěte opakování něčím znemožněno, nebo pokud zablokování bylo příliš brutální, pak se pozornost může zaměřit nějakým jiným směrem. Dítě, jak se říká, má o zkušenost víc, přesto však na místě, kde byla omezena slast, snadno zůstane neznatelná jizva, malá ztvrdlá oblast, v níž je povrch necitlivý. Takové jizvy vedou k deformacím. Mohou vytvořit tvrdé a schopné charaktery, ale také způsobit hloupost – v podobě selhání různých funkcí, slepoty a bezmoci –, pokud jen stagnují, v podobě zloby, vzdoru a fanatismu, pokud uvnitř začnou růst jako rakovina. Násilí, které někdo zakusil, dělá z dobré vůle zlou. K takovým jiz-

³² Srv. K. Landauer, *Intelligenz und Dummheit*, in: týž, *Das psychoanalytische Volksbuch*, Bern 1939, str. 172.

vám může vést nejen zakázané ptaní, ale i zakázané napodobování, zakázané slzy, zakázaná hra vyžadující odvahu. Stejně jako jednotlivé druhy v říši zvířat, tak i duchovní stupně uvnitř lidského rodu, ba i slepá místa v určitém individuu označují úrovně, kde se zastavila naděje a které svou zkamenělostí vydávají svědectví o tom, že na všechno živé dopadá stejná kletba.

Ediční poznámka

První vydání *Dialektiky osvícenství* se objevilo roku 1944 jako upomínkový svazek, který v malém nákladu vydal Institute of Social Research pod názvem *Philosophische Fragmente*, podobně jako dva roky předtím publikovaný svazek *Walter Benjamin zum Gedächtnis*, jenž byl myšlen jako pokračování *Zeitschrift für Sozialforschung*, který roku 1941 musel zastavit své vydávání. Knižní vydání následovalo roku 1947 v nakladatelství Querido, Amsterdam a na počátku šedesátých let bylo rozebráno. Kniha se však šířila dále řadou pirátských výtisků. Teprve roku 1969 se autoři rozhodli k novému vydání, k němuž došlo ve S. Fischer Verlag, Frankfurt nad Mohanem. Toto vydání jako poslední, na němž se ještě podílel Adorno, sleduje předkládaný výtisk.

Redakce

Ústřední knihovna
právnícké fakulty MU
Brno